

Identifying and Explaining the Characteristics of a Citizenship Education Curriculum in Elementary Grades 2: A Grounded-Theory Approach

Sahar Amirian¹ | Majid Ali Asgari² |
Ali Mohebbi³

1. Ph.D. Student in Curriculum Planning, Faculty Education, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran. **Email:** amiriansahar@yahoo.com
2. **Corresponding Author:** Associate Professor, Curriculum Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran. **Email:** aliasgari@khu.ac.ir
3. Full Professor of Curriculum Planning, Farhangian University, Tehran, Iran. **Email:** mohebbiarr@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research</p> <p>Received: 09/06/2025 Revised: 11/07/2025 Accepted: 06/08/2025 Published: 11/08/2025</p> <p>Keywords Curriculum, Citizenship Education, Elementary Education, Grounded Theory</p>	<p>Objective: This study identifies and explains the key characteristics of a citizenship education curriculum for elementary grade 2 using a grounded-theory approach.</p> <p>Method: Employing both qualitative and quantitative methodologies, the research is developmental-applied in nature. Data collection tools included expert interviews and questionnaires. The statistical population comprised university faculty, curriculum specialists, education experts, and experienced elementary school principals and teachers. A purposive sampling method was used to select 18 participants. For data analysis, NVIVO version 11 was used for the qualitative phase, while Excel 2019 and Expert Choice version 11 supported the quantitative analysis.</p> <p>Findings: Open coding of qualitative data yielded 85 initial codes, 29 axial codes, and 12 selective codes, which together form the framework of curriculum characteristics for citizenship education in elementary grade 2. Weight analysis of the selective codes revealed that “effective goal-setting” ranked first with a relative weight of 0.100, followed by “constructive and effective interaction” (0.096), and “enhancement of social skills” (0.095).</p> <p>Conclusion: The success of educational systems in achieving their goals and ideals depends on their ability to cultivate informed, responsible, and creative citizens. This can only be achieved through optimal citizenship education and the promotion of civic culture. Therefore, it is recommended that such educational content be integrated into lower levels of schooling, particularly the elementary stage, and prioritized within the national education system.</p>

Cite this article

Amirian, S., Ali Asgari, M., & Mohebbi, A. (2025). Identifying and Explaining the Characteristics of a Citizenship Education Curriculum in Elementary Grades 2: A Grounded-Theory Approach. *Applied Issues in Islamic Education*, 10 (2), 7-38.
<http://dx.doi.org/10.61882/qaiie.10.2.4>

© The Author(s). Publisher: Academy of Scientific Studies in Education.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction and Objective: Primary education serves as the foundational stage of a society's educational system, playing a crucial role in shaping students' initial attitudes, values, and skills. In Iran, national policy documents such as the *Fundamental Reform Document of Education* emphasize the necessity of nurturing citizens who are faithful, knowledgeable, responsible, and capable. Despite this emphasis, current curricula at the primary level lack the theoretical and practical coherence required to achieve effective citizenship education. The absence of a comprehensive, integrated, and applicable model for designing citizenship curricula in the grades of the junior high school represents a significant research gap. As a result, citizenship education is often delivered in fragmented, implicit, and non-systematic ways, failing to cultivate active, responsible, and critical citizens.

The main objective of this study is to identify and explain the characteristics of a citizenship education curriculum for the junior high school using a grounded theory approach. By extracting a comprehensive and contextually relevant model, the research seeks to provide a scientific and practical framework for designing and implementing such curricula. Specifically, the study addresses the following questions:

1. What are the dimensions of the citizenship education curriculum model in the junior high school?
2. What is the structure of this curriculum model in the junior high school?
3. How should the selective codes of the citizenship education curriculum model be prioritized?

Method: This study adopts a mixed-methods design, combining qualitative and quantitative approaches, and is developmental–applied in nature. In the **qualitative phase**, given the exploratory nature of the research, grounded theory methodology was employed, following Strauss and Corbin's paradigm model. The statistical population included educational experts, university professors, curriculum planners, school administrators, and experienced primary teachers. Using purposive and snowball sampling, 19 participants were selected until theoretical saturation was reached. Data were collected through semi-structured interviews guided by open-ended key questions. Each interview lasted between 30 and 60 minutes and was recorded with the participants' consent. In the **quantitative phase**, to prioritize the categories extracted from the qualitative stage, the Analytic Hierarchy Process (AHP) was applied. Pairwise comparison questionnaires, based on the identified categories, were distributed among 15 experts. A nine-point scale was used to determine the relative importance of each category. Qualitative data were analyzed using NVivo 11 software through three stages of coding: open, axial, and selective, leading to the development of the final model. Quantitative data were analyzed using Expert Choice 11 to calculate relative weights and rankings of categories, with supplementary calculations and visualizations performed in Excel 2019.

Findings: The findings of this study, designed to address the research questions, are summarized as follows:

1. Dimensions of the Citizenship Education Curriculum Model in the Junior High School: Qualitative data analysis using grounded theory and three-stage coding led to the identification of five main dimensions as the core components of the model:

- **Causal Conditions:** Fundamental and formative elements of the curriculum, such as *effective goal-setting* and *alignment of curriculum content with social and ethical values*.
- **Contextual Factors:** Conditions that provide the basis for implementation and evaluation, including *empowering assessment*, *efficient implementation of curriculum*, and *collaborative learning methods*.
- **Intervening Conditions:** Macro-level and organizational factors influencing program success, such as *supportive policy-making* and *organizational backing*.
- **Strategies:** The practical actions and methods for achieving objectives, including *strengthening critical thinking*, *enhancing social skills*, and *the teacher's specialized and facilitative role*.
- **Outcomes:** Expected results of program implementation, such as *constructive interaction* and *the development of civic knowledge and attitudes*.

2. Structure of the Citizenship Education Curriculum Model: These five dimensions were organized into an integrated paradigm model that illustrates their causal relationships and mutual influences. In this model, causal conditions serve as the starting point, contextual and intervening factors act as enabling environments, strategies represent the operational pathways, and outcomes reflect the desired results. The model demonstrates that a successful citizenship education curriculum requires simultaneous and systematic attention to all dimensions and their logical interconnections.

3. Prioritization of Key Components (Selective Codes): To determine the relative importance of the key components, the Analytic Hierarchy Process (AHP) was applied. The results revealed the following ranking:

- **Effective Goal-Setting** ranked first (relative weight = 0.100), highlighting the central role of clear, measurable, and socially relevant objectives in curriculum design.
- **Constructive and Effective Interaction** ranked second (0.096), emphasizing the need to create positive communication channels and opportunities for interaction among students, teachers, and the wider community.
- **Strengthening Social Skills** ranked third (0.095), underscoring the importance of designing learning opportunities for teamwork, responsibility, dialogue, and social participation.

This prioritization provides a valuable practical guide for curriculum planners and implementers, enabling them to allocate resources and focus attention on the relative importance of these components in designing and executing citizenship education curricula.

Conclusion: The findings of this study indicate that citizenship education in the junior high school will only be effective if it is designed as a systematic, multidimensional, and context-based curriculum. The analysis of the five dimensions—*causal conditions*, *contextual factors*, *intervening conditions*, *strategies*, and *outcomes*—in response to the first research question emphasizes that citizenship education cannot be confined merely to textbook content. Rather, it requires the creation of a coordinated educational ecosystem that spans from macro-level educational policy to micro-level classroom interactions.

Furthermore, the paradigm model developed in response to the second research question revealed that achieving outcomes such as nurturing responsible citizens is possible only when

all elements of the cycle—from goal-setting to teaching strategies and supportive conditions—are addressed coherently. In other words, desirable goals without appropriate strategies, or effective strategies without organizational and contextual support, will not yield meaningful results.

The interpretation of the third research question, which highlighted experts' prioritization of *effective goal-setting*, demonstrated that ambiguity or weakness in goal-setting can undermine the entire curriculum planning process. This finding is consistent with the theoretical literature on curriculum design. The prominent role of components such as *constructive interaction* and *strengthening social skills* further underscores that citizenship education should shift from a model of mere information transmission toward experiential learning, participation, and active socialization in educational environments. Such an approach engages students in real or simulated situations, enabling them to learn and internalize citizenship concepts through practice.

Despite these contributions, the study faced limitations, including restricted generalizability to the cultural context of Iran, challenges in accessing and interviewing experts, and the dynamic nature of the concept of citizenship education, which may require ongoing revision. Based on the findings, it is recommended that policymakers and curriculum planners incorporate the proposed model into revisions of the national curriculum, particularly at the primary level, and emphasize active, participatory, and project-based learning methods. School administrators and education departments can foster real opportunities for practicing constructive interaction and social skills by developing school councils, social activities, and student organizations. Teacher training centers should also provide workshops and courses to enhance teachers' roles as facilitators, citizenship role models, and designers of rich learning experiences.

For future research, mixed-method or quantitative studies are suggested to validate the proposed model, comparative studies to draw on international experiences for contextual adaptation, and investigations into organizational intervening factors in the implementation of citizenship education. Such efforts could pave the way for developing educational packages and practical guides for teachers, thereby increasing the applicability of the study's findings within the educational system.

Acknowledgements

The authors gratefully acknowledge the contributions of all experts and teachers who participated in this study.

Ethical Considerations

The authors affirm that all ethical principles were observed in conducting and publishing this research, and all contributors have confirmed this.

Conflict of Interest

This study has no conflict of interest.

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و
برنامه‌ریزی آموزشی

پژوهشگاه تعلیم و تربیت

پژوهشگاه
مطالعات آموزش و پرورش

شناسایی و تبیین ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی با رویکرد داده‌بنیاد

سحر امیریان^۱ | مجید علی عسگری^۲ | علی محبی^۳

۱. دانشجوی دکتری، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: amiriansahar@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول: دانشیار گروه برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: aliasgari@khu.ac.ir

۳. استاد برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: mohebbiarr@yahoo.com

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>هدف: هدف پژوهش شناسایی و تبیین ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی با رویکرد داده بنیاد است.</p> <p>روش: این پژوهش دارای رویکردی کیفی و کمی است که از نظر هدف، توسعه‌ای - کاربردی است. ابزار گردآوری اطلاعات مصاحبه با خبرگان و پرسشنامه بود. جامعه آماری پژوهش اساتید دانشگاه، کارشناسان برنامه‌ریزی درسی، کارشناسان آموزش و پرورش و مدیران و معلمان با سابقه دوره ابتدایی می‌باشد حجم نمونه ۱۸ نفر بوده که به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. در این پژوهش به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش کیفی از نرم‌افزار NVIVO ویراست ۱۱ و در بخش کمی با استفاده از نرم‌افزارهای Excel ویراست ۲۰۱۹ و Expert Choice ویراست ۱۱ استفاده گردید.</p> <p>یافته‌ها: نتایج حاصل از کدگذاری باز داده‌های کیفی نشان داد کدهای استخراج شده مربوط به الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی شامل ۸۵ کد باز، ۲۹ کدمحوری و ۱۲ کد انتخابی می‌باشد که تشکیل‌دهنده الگوی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی هستند. همچنین نتایج تحلیل وزن کدهای انتخابی نشان می‌دهد که «هدف‌گذاری موثر» با وزن نسبی (۰/۱۰۰) در رتبه اول، «تعامل موثر و سازنده» با وزن نسبی (۰/۰۹۶) در رتبه دوم و «تقویت مهارت‌های اجتماعی» با وزن نسبی (۰/۰۹۵) در رتبه سوم اهمیت قرار دارند.</p> <p>نتیجه‌گیری: آموزش و پرورش زمانی در رسیدن به اهداف و آرمان‌هایش موفق خواهد بود که بتواند شهروندانی آگاه، مسئول و خلاق پرورد و این امر میسر نیست مگر از طریق آموزش بهینه شهروندی و نیز ارتقاء فرهنگ شهروندی. بنابراین بهتر است که این آموزش‌ها در برنامه‌های درسی مقاطع پایین‌تر تحصیلی به‌ویژه مقطع ابتدایی لحاظ شود و جزو اولویت‌های نظام آموزش و پرورش قرار گیرد.</p>	<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۹ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۲۰ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۵ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۲۰</p> <p>کلیدواژه‌ها: برنامه درسی، تربیت شهروندی، دوره ابتدایی، داده بنیاد.</p>

امیریان، سحر، علی عسگری، مجید، و محبی، علی (۱۴۰۴). شناسایی و تبیین ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی با رویکرد داده‌بنیاد. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۱۰ (۲)، ۷-۳۸.

استناد

<http://dx.doi.org/10.61882/qaiie.10.2.4>

© نویسندگان.

ناشر: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

مقدمه

امروزه جامعه نیازمند الگوهای نوین و خلاق آموزشی است تا دانش‌آموزان را برای مقابله با بحران‌های زندگی و بهره‌گیری از فرصت‌ها و توانایی‌ها و خلاقیت‌های خویش آماده سازد. لذا دانش‌آموزان باید به‌جای به‌خاطر سپردن، قابلیت‌های چگونه آموختن را از طریق تفکر و برخورد منظم با مسائل و مشکلات را به طریق علمی یاد بگیرند. در چنین حالتی است که دانش رشد می‌کند و فراگیر احساس مفید بودن می‌کند. همچنین تطابق با دنیایی که دائماً در حال تغییر است با دسترسی صرف به اطلاعات و ارتباطات حل نخواهد شد (شریفی و میرشاه جعفری، ۱۳۹۵: ۱۲۱).

برنامه درسی یک مدرسه، یا یک کلاس یا یک درس را می‌توان مجموعه‌ای از وقایع از قبل پیش‌بینی شده دانست که به قصد دستیابی به نتایج آموزشی- تربیتی، برای یک یا بیش از یک دانش‌آموز در نظر گرفته شده‌اند و به‌عنوان جوهره هر نظام آموزشی ضامن کیفیت، کارایی و اثربخشی آن می‌باشد (فنشام ۱، ۲۰۲۲: ۸۹). پس لازم است فرصت‌هایی جهت رشد همه‌جانبه یادگیرندگان فراهم نماید. طبق گزارش یونسکو^۲ (۱۹۹۹) از دهه ۱۹۶۰ که تأکید بر یادگیری، فراگیر و همگانی شده است اصلاح، تغییر و بازنگری در برنامه‌های درسی و روش‌ها و محتوای نوآورانه ضرورت یافت و پیشنهاد شد به نیازهای یادگیرنده و جامعه هر دو توجه شود و اصلاحات برای همه عناصر برنامه‌های درسی اعمال شود و بر اهداف، محتوا و روش‌های مناسب در برنامه درسی تأکید گردد (پاپاکیتسوس^۳، ۲۰۱۶: ۴).

در این راستا تربیت شهروند جهانی به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین تلاش‌ها برای توسعه مهارت‌ها، ارزش‌ها و نگرش‌هایی است که شهروندان را قادر می‌سازد تا زندگی سالم و پرنشاطی داشته باشند، تصمیمات آگاهانه بگیرند و به چالش‌های محلی و جهانی پاسخ دهند (آدایی و همکاران^۴، ۲۰۲۴: ۹).

همچنین در سال‌های اخیر شهروندی جهانی به‌عنوان یک خط‌مشی برای سازمان‌ها در سطوح مختلف، از سطح محلی تا فراملی در نظر گرفته شده و به‌طور فزاینده‌ای در حال شکل‌دهی برنامه‌های درسی و برنامه‌های مؤسسات آموزشی در سراسر جهان است. تربیت شهروند جهانی، کسب دانش، نگرش و مهارت‌هایی است که شهروندانی آگاه، منتقد، فعال و مسئولیت‌پذیر در مورد مسائل محلی، ملی و به‌خصوص جهانی را پرورش دهد (آلازمی^۵، ۲۰۲۲: ۲۹۵).

تئوری شهروندی جهانی بر این عقیده است که بسیاری از مسائل مهم از جمله آسیب‌های زیست‌محیطی، تغییرات آب و هوایی، توسعه، فقر و همچنین صلح جهانی هستند که شاید حل‌وفصل آن‌ها مبتنی بر یک دیدگاه سیاسی و ملی غیرممکن باشد (آلنزی و الفلاح^۶، ۲۰۲۴: ۴۹۰). بسیاری از این موارد می‌تواند از طریق آموزش‌های مناسب در افراد نهادینه شود و زمینه حل‌وفصل مناسب‌تر آن‌ها فراهم شود. چرا که شهروندی جهانی به‌عنوان یک مفهوم، عمدتاً از طریق مباحث مربوط به آموزش و پرورش مطرح شده است (بوتچر^۷، ۲۰۱۷: ۱۷).

1. Fensham
2. Unesco
3. Papakitsos
4. Addae et al

5. Alazmi
6. Alenezi & Alfaleh
7. Butcher

آنچه که برنامه درسی تربیت شهروند جهانی را از دیگر برنامه‌های درسی متمایز می‌کند، استفاده آگاهانه از پروتکل‌هایی است که به دانش آموزان اجازه می‌دهد تا بدون در نظر گرفتن مواردی از جمله جنسیت، نژاد و مذهب و همچنین فاصله فرهنگی و یا جغرافیایی، روابطی را به‌طور عمیق شکل داده و یا شناسایی کنند (دینگیلی و لودوندو، ۱، ۲۰۲۴: ۵).

رشد و گسترش حیرت‌انگیز فناوری‌های نوین پس از ورود به قرن بیست‌ویک منجر به ایجاد پارادایم جدیدی در حوزه اطلاعات و ارتباطات تحت عنوان انقلاب اطلاعاتی شده است. انقلاب اطلاعاتی علاوه بر دگرگون ساختن عرصه‌های مختلف حیات بشری، جوامع را در آستانه تبدیل شدن به جامعه‌ای اطلاعاتی قرار داده است. زیستن در چنین جوامعی نیازمند مهارت‌های متفاوتی در مقایسه با دوران گذشته است (آیدین و آندرس، ۲، ۲۰۲۴: ۱۱)؛ به عبارت دیگر، شهروند جامعه اطلاعاتی به‌منظور دستیابی به یک زندگی مطلوب در جهان کنونی، نیاز به آمادگی‌ها، توانایی‌ها و مهارت‌های ویژه و جدیدی دارد و بیشترین بار مسئولیت در این برهه بی‌تردید بر عهده سازمان‌های آموزشی است. از این رو یکی از اهداف کلیدی و دغدغه‌های اساسی آموزش و پرورش بایستی تربیت شهروند خوب و شایسته برای زندگی و هدایت جامعه آتی باشد (باباخانی، ۱۴۰۱: ۴۵).

لذا تربیت شهروندی تبدیل به شیوه‌ای راهبردی برای آماده‌سازی و تجهیز دانش آموزان به دانش، نگرش و مهارت‌های خاص برای زیستن در جهان معاصر شده است (سپرستین، ۳، ۲۰۲۳: ۲۰۶). برنامه‌های مدارس از لحاظ فلسفی باید آینه تمام‌نمای ارزش‌ها، خواست‌ها و انتظارات اجتماعی باشند و به همین دلیل شناسایی مسائل و نیازهای اساسی اجتماعی محوری‌ترین عنصر در تصمیم‌گیری محسوب می‌شود؛ به عبارت دیگر هدف اصلی برنامه‌های مدارس این است که دانش آموزان را جامعه‌پذیر کرده و آن‌ها را با دانش، ارزش‌ها، گرایش‌ها و مهارت‌های ضروری جهت زیست در جامعه آماده سازند (خسروی و صمدی، ۱۳۹۹: ۱۳۰).

رسالت تمام نهادهای بشری این است که نهایت سعی و تلاش خود را برای مواجهه با تغییر و تحولات آینده و همچنین پذیرش و سازگاری با آن‌ها به کار بندند زیرا کیفیت آینده وابسته به چگونگی کسب آمادگی لازم برای رویارویی با تغییرات و تحولات و پیشامدها است. یکی از مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین نظام‌ها در هر کشور، نظام‌های آموزشی هستند که به‌عنوان محوری جهت تربیت سرمایه‌های انسانی و توسعه پایدار و همه‌جانبه محسوب می‌شوند (گیگر و همکاران، ۴، ۲۰۲۳: ۹۳۰). در نظام‌های آموزشی، جامع‌نگری و مواجهه همه‌جانبه، عمیق و دقیق با پدیده برنامه درسی از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. در طول تاریخ برنامه درسی تلاش‌های زیادی از سوی صاحب‌نظران این رشته صورت گرفته است که موجب غنای هر چه بیشتر آن گردیده است (نجفی و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۷).

از آنجایی که انسان دارای ابعاد وجودی متنوعی است که برای شکوفا شدن و متعالی شدن این ابعاد و استعدادها، احتیاج به تربیت دارد، نظام آموزشی ایران، در چند سال اخیر با تدوین سندی تحت عنوان «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» تلاش نموده است راهنمایی برای گام برداشتن آگاهانه در راستای

ترسیم چشم‌اندازی مطلوب و تحقق زیرساخت‌های تعالی همه‌جانبه کشور در عرصه‌های مختلف برای آینده کشور فراهم سازد (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). در این سند از رویکردهایی سخن به میان آمده است که یکی از این رویکردها که به‌عنوان رویکردی نوین در برنامه درسی در کشورهای مختلف مطرح است، رویکرد تربیت شهروندی می‌باشد. در این رویکرد رشد و صلاحیت‌ها و توانمندی‌های دانش‌آموزان برای مشارکت فعال در زندگی مدنی و شهروندی مورد توجه است (گلشنی و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۶).

اهمیت تعلیم و تربیت رسمی در قالب برنامه‌های درسی که در مدارس ارائه می‌شود از آنجا اهمیت دارد که کودک مدت‌زمان قابل‌توجهی را در مدرسه می‌گذراند و در معرض آموزش‌های رسمی قرار می‌گیرد در چنین شرایطی تربیت شهروندی می‌تواند شخصیت وی را تا حد زیادی تحت تأثیر قرار دهد (بنزهاف و زیاد، ۲۰۲۴: ۷).

مدارس نقش مهمی در تربیت شهروندان و اجتماعی کردن افراد جامعه ایفا می‌کنند و به‌ویژه این‌که در عصر جدید، یادگیری حقوق شهروندی بخش لاینفکی از فرایند مدرسه‌ای است. تعلیم و تربیت پایه و همگانی فرصت مناسبی برای پرورش شهروندان مطلوب و تربیت اجتماعی افراد است. دانش‌آموزان که به‌عنوان اعضای جامعه به آن‌ها نگریسته می‌شود باید نقش‌ها، هنجارها و ویژگی‌های هویتی لازم برای عضویت در اجتماعات را بیاموزند (گلشنی و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۷).

علی‌رغم اهمیت نقش نهاد آموزش و پرورش در فرایند تربیت متربیبان و نیز محوریت اساسی کتب درسی در جریان تعلیم و تربیت در کتاب‌های درسی، به مسئله مهمی چون تربیت شهروندی به‌طور جدی و علمی پرداخته نشده است و بیشتر مطالب کتب یادشده، به شکل مضامین حاوی پند و اندرز، ارائه‌شده و از شیوه‌های تدریس متناسب با رده سنی کودکان دبستانی، در جهت ارتقاء شناخت ارزش اجتماعی و در نهایت التزام به آموزه‌های شهروندی با رویکردهای گوناگون در آنان کمتر بهره برده شده است. از آنجا که جامعه ایران در عصر حاضر نیازمند انسان‌های آگاه، حساس به مسائل جامعه، متعهد و پایبند به ارزش‌های انسانی و دینی است، لذا تعلیم و تربیت رسمی جامعه باید مطابق با این الزامات، با تدارک برنامه‌های درسی مناسب و قابل‌اجرا، امکان رشد شخصیت افراد در ابعاد مختلف و از جمله بعد اجتماعی را به نحو شایسته‌ای فراهم کند. حال سؤالی که در اینجا می‌توان مطرح کرد این است که باوجود توجهات آشکار و ضمنی در اسناد بالادستی نسبت به تربیت و پرورش دانش‌آموزان در بعد اجتماعی و از آنجایی که تربیت شهروندی، مأموریت مهم نظام‌های آموزشی و در عین حال پاشنه آشیل نظام‌های آموزشی در دنیا است، چرا زمینه‌هایی مانند خشونت در سطح جامعه و خانواده، بی‌احترامی در اشکال متنوع به زیستگاه انسان و سایر موجودات در ابعاد هوا، آب و خاک، ترجیح منافع فردی بر منافع جمعی، فقدان ظرفیت گفتگو و تحمل رأی مخالف، نگرش غیرانسانی به زن و رفتار غیرانسانی با او، رفتار ناپه‌نجار ترافیکی و ... وجود دارد. لذا تحقیق حاضر در پی آن است که در ابتدا به شناسایی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی با توجه به رویکرد اجتماعی پیردازد و بر اساس آن به ارائه الگوی مطلوب برای مدارس ابتدایی ایران اقدام کند.

مبناک نظرک

مفهوم برنامه درسی

واژه برنامه درسی یا curriculum از ریشه لاتین Race Curse و به معنای میدان مسابقه و یا فاصله و مقدار راهی است که افراد باید طی کنند تا به هدف مورد نظر دست یابند. از لحاظ تاریخی نیز از مفهوم میدان مسابقه یا رقابت در نظام آموزش مدرسه‌ای معنای خاصی مستفاد می‌شود. این مدارس شبیه به یک میدان مسابقه را برای دانش آموزان تدارک دیده‌اند؛ زیرا تمامی دانش آموزان باید مجموعه‌ای از مواد، موضوعات و محتوای آموزشی که برای تمام آن‌ها یکسان و استاندارد می‌باشد را یاد بگیرند و از این رو تمام دانش آموزان برای طی نمودن برنامه درسی و دستیابی به خط پایان و دریافت گواهی‌نامه یا مدرک تحصیلی در یک حالت رقابت با یکدیگر قرار داشته‌اند (ناردین و همکاران، ۱، ۲۰۲۴: ۹۹).

تربیت شهروندک

تربیت شهروندی به تربیتی اطلاق می‌شود که به توسعه‌ی شهروندی یا توانمندی‌های شهروندی شهروندان مربوط می‌شود و اهداف آن‌ها الزاماً در ارتباط با انتظارات اعضای جوامع خاص، فهم می‌شوند؛ زیرا آن‌ها دانش و طرز تلقی‌ها، ارزش‌ها و مهارت‌های همراه با مشارکت در زندگی جمعی یا مدنی را انتقال می‌دهند به تعبیر دیگر، تربیت شهروندی نوعی تربیت است که به مقررات صریح جوامع به‌منظور تلقین ارزش‌های مدنی از طریق تعلیم و تربیت رسمی، اشاره دارد (خسروی و صمدی، ۱۳۹۹: ۱۳۱).

با توجه با این‌که شهروندی شامل اقدامات مردم در راستای حل مسائل و دغدغه‌های مشترک، جهت حفظ فرهنگ دموکراتیک و بهبود جامعه است و این امر به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اهداف شهروندی در نظر گرفته‌شده است، برای رسیدن به این اهداف، تربیت شهروندی به آموزش دانش و فهم سیاست، قانون، اقتصاد و مهارت‌های لازم جهت مشارکت مؤثر و مسئولانه در زندگی عمومی و دموکراتیک می‌پردازد. از طریق تربیت شهروندی، دانش آموزان می‌توانند به این موارد دست یابند: ۱. بررسی سؤالاتی در مورد دموکراسی، عدالت و نابرابری و نحوه حکومت بر مردم ۲. یادگیری در راستای انجام کار مشارکتی و ایجاد راه‌حل‌ها برای مقابله با چالش‌های پیش روی جوامع ۳. توسعه سواد سیاسی در راستای مشارکت مثبت در جامعه به‌عنوان شهروندان مسئول (برومر و همکاران، ۲، ۲۰۲۵: ۱۵۶).

آکسفام ۳ تربیت شهروندی را فرصتی برای توسعه تفکر انتقادی در مورد مسائل پیچیده‌ی جامعه‌ی جهانی می‌داند که در فضای امن کلاس درس ایجاد می‌شود. این فرصت امکان رویارویی چهره به چهره با مسائل جنجال برانگیزی را که به هر شکلی که از طریق رسانه‌ها و تکنولوژی مدرن در ارتباط مستقیم با جوانان قرار دارد، در فضایی کنترل‌شده فراهم می‌کند. تربیت شهروندی، افراد را در جهت اکتشاف، توسعه و ابراز ارزش‌ها و عقاید خود، درحالی‌که دیدگاه دیگران را محترم می‌دانند و به آن گوش می‌دهند، آماده می‌کند (گیگر و همکاران، ۲۰۲۳: ۹۳۱).

به باور انسلن (۲۰۰۸) نیز، تربیت شهروندی عبارت است از ایجاد روابط مناسب و مؤثر بین فردی، تعهد به مسئولیت‌های اجتماعی بدون کمک دیگران، ارائه‌ی تصمیم‌گیری‌های صحیح، حل تعارضات و کشمکش بدون توسل به اعمالی که به خود و یا دیگران صدمه می‌زند (گرتز و همکاران، ۲، ۲۰۲۵: ۱۲).

تربیت شهروندک در منابع اسلامی

نگاهی گذرا به فرهنگ غنی اسلام نشان می‌دهد که جوامع اسلامی از حیث نظری و عملی، قابلیت ایجاد جامعه مدنی مبتنی بر تعالیم تربیتی اسلامی را دارند. دین اسلام به ابعاد مختلف حیات اجتماعی و روابط انسان‌ها توجه فراوان داشته آموزه‌های متعددی برای بهبود الگوی زندگی در جامعه اسلامی ارائه کرده است. بر این اساس می‌توان عنوان کرد که دین مبین اسلام توجه ویژه‌ای به مباحث مربوط به حقوق و تربیت شهروندی و همچنین ابعاد و مؤلفه‌های آن دارد (اسکندری، ۱۴۰۳: ۴۸۸). بر این اساس می‌توان عنوان کرد که دین مبین اسلام توجه ویژه‌ای به مباحث مربوط به حقوق و تربیت شهروندی و همچنین ابعاد و مؤلفه‌های آن دارد. در منابع اسلامی به‌طور کلی تربیت شهروندی شامل مجموعه عوامل زیر است:

قانون محوری روح ادیان توحیدی به شمار می‌رود محور وحدت‌بخش جامعه و رفع تنازعات است «شریعت» تعبیر قرآنی قانون است ... لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا... ما برای هر قومی از شما شریعت و طریقه‌ای مقرر داشتیم، (مائده: ۱۴۸).

آزادی در عقیده و ایمان نقطه شروع پیدایش و رمز بقای جامعه مدنی توحیدی است و گرچه در قرآن کلمه «آزادی» نیامده است اما از یک طرف با محتوای آیات: «لا اکراه فی الدین قد تبین الرشد من الغی: در دین هیچ اجباری نیست و راه از بیراهه به‌خوبی آشکار شده است، (بقره: ۲۵۶) و یا «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا»: ما راه را به او نشان دادیم یا سپاس‌گزار خواهد بود یا ناسپاس انسان و از طرفی دیگر این مفهوم با مؤلفه‌های قانون‌گرایی پرورش تفکر انتقادی، تکثرگرایی رشد عقلانیت ارتباط مستقیم دارد.

عدالت و برابری تنها یک جامعه، برابر یک جامعه عادلانه است این مفروضی است که نظریه‌پردازان سوسیالیست و بالأخص متفکران کمونیست بدان تمسک می‌جویند. در قرآن مجید آیات بسیاری درباره عدالت و برابری ذکر شده است. إن الله یامر بالعدل والاحسان به راستی خدا به عدالت و احسان و بخشش فرمان می‌دهد نحل ۹۰ که تعادل بین عدل و احسان رمز سلامتی جامعه است. «لَقَدْ أَرْسَلْنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»: همانا ما پیامبران خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آنان کتاب و ترازوی تشخیص حق از باطل نازل کردیم تا مردم به عدالت برخیزند، (حدید: ۲۵).

کرامت ذاتی انسان: قرآن کریم انسان را موجودی صاحب کرامت از جانب خداوند می‌داند: وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ هَمَانَا فَرَزْنِدَانِ آدَمَ رَا كَرَامَتِ بَخْشِيدِيم (اسراء: ۷۰). این کرامت نظری می‌تواند بزرگواری‌های ارزشی و عملی فراوانی به همراه داشته باشد. به سبب همین کرامت باید همه تعالیم اخلاقی و حقوقی با عنایت به این اصل نظری و در سازگاری کامل با آن تنظیم شوند. هنگامی که بپذیریم

انسان گوهری کریم و ارزشمند است خواه ناخواه بر این باور خواهیم بود که نه تنها آزادی، امنیت و غیره حق اویند بلکه باید به گونه‌ای تفسیر و تنظیم شوند که با کرامت وی سازگار باشند. از نظر اسلام انسان موجود شریف و با کرامتی است که هیچ وقت نباید شرافت و عزت او لطمه بخورد، چون انسان جانشین و خلیفه خداست. در دین مبین اسلام انسان فارغ از نژاد، رنگ و زبان و جنسیت و دین ارزشمند است و خود این مطلب مفهوم کثرت‌گرایی را به اذهان متبادر می‌سازد (مروتی، ۱۳۹۴: ۸۱).

خدامحوری یکی از عام‌ترین اصول در تربیت اسلامی اصل خدامحوری است. این اصل جوهره‌ی اساسی رفتار یک فرد دین‌دار را تشکیل می‌دهد و مهم‌ترین اصل ایجاد تمایز تربیت شهروندی از دیگر رویکردهای شهروندی به شمار می‌آید به‌طور مشخص مفهوم خدامحوری عبارت است از: *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* (حمد: ۵)؛ که بر این اساس، انجام و یا قصد انجام کلیه اعمال و رفتار انسان بر اساس ملاک و معیارهایی که خداوند برای آن‌ها تعیین کرده است، به‌منظور کسب رضایت الهی جریان این امر در شهروندی ناظر بر نحوه‌ی عملکرد انسان‌ها بر اساس خدامحوری است (صالحی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۲۸).

ادب: ادب واژه‌ای است عربی به معنای خواندن و به همین جهت عرب به کسی که مردم را برای اطعام دعوت می‌کند «ادب» گوید. ابن منظور می‌گوید: اصل «ادب» دعا و خواندن است و ادب گفته‌شده، به خاطر اینکه مردم را به‌سوی خوبی‌ها می‌خواند و از بدی‌ها نهی می‌کند. حضرت علی (ع) ادب را به مواردی از احکام خود چنین تعریف می‌نماید: الف: ادب، کمال آدمی است. ب ادب بهترین خوی است؛ ج بهترین شرافت ادب است؛ د ادب نیکوترین هم‌نشین، بهترین میراث برای فرزندان بهترین پشتیبان و هم‌نشین برای انسان خواهد بود (مروتی، ۱۳۹۴: ۸۱).

پیشینه تحقیق

اسکندری (۱۴۰۳) پژوهشی با عنوان بررسی نقش دین اسلام بر تربیت شهروندی انجام دادند. نتایج یافته‌ها نشان داد که بین دین اسلام و مؤلفه‌های تربیت شهروندی که شامل (آزادی، تساهل و مدارا، تفکر انتقادی، مسئولیت‌پذیری ...) ارتباط و همبستگی وجود دارد. مصطفی و همکاران (۱۴۰۱) پژوهشی با عنوان ارائه الگویی برای تبیین شاخص‌های تربیت شهروندی اسلامی به روش سنتز پژوهی انجام دادند. یافته‌ها نشان داد که مهم‌ترین شاخص‌های شناسایی‌شده: داشتن روحیه دانایی محوری، همبستگی اجتماعی، عدالت محوری و رعایت حقوق شهروندی، مسئولیت‌پذیری، قانون‌گرایی، داشتن تفکر انتقادی، آگاهی از مسائل و فرایندهای سیاسی و اجتماعی، مهارت‌های ارتباطات اجتماعی مؤثر، تکرر پذیری، صبر و اراده و مدارا، خیرخواهی و نوع‌دوستی، حفظ کرامت، اسلام‌مداری، خودشناسی، خویش‌داری، اعتدال رفتاری، امانت‌داری، تعهد به ارزش‌های وطنی، صیانت محیط‌زیست، آزادی‌خواهی، بهداشت و پاکی و حلال‌خوری، اعتمادبه‌نفس و استقلال فکری و اقتصادی، ایثار و گذشت، هدفمندی، صداقت، بخشش، وقت‌شناسی می‌باشد. شهریار و بذرگر (۱۳۹۹) پژوهشی با عنوان نقش مدارس در تربیت شهروند فعال انجام دادند. نتایج حاکی از آن است که آموزش و پرورش یک کشور، نقش اساسی در تربیت شهروندان آن جامعه و آموزش و توسعه حقوق انسانی دارد. اینکه شهروندان بتوانند از نقش خودآگاهی یافته به آن ارج نهند و نیز مشارکتی فعال در سطح ملی داشته باشند، دلیل محکمی بر این موضوع است که نظام

آموزش و پرورش باید به تربیت شهروندی کودکان و نوجوانان بپردازد. نظام آموزش و پرورش هر جامعه از آن رو شکل یافته و قوام گرفته است که شهروندانی مؤثر و مطلوب را متناسب با نیازها و ارزش‌های اجتماعی تربیت کند و تحویل جامعه دهد. ماهرو زاده و همکاران (۱۳۹۹) پژوهشی با عنوان بررسی تحلیلی میزان توجه به ابعاد زیبایی‌شناسی تربیت شهروندی در کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی انجام دادند. با در نظر گرفتن ارتباط دو حوزه زیبایی‌شناسی و تربیت شهروندی به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، دوره اول ابتدایی را به‌عنوان یکی از تأثیرگذارترین دوره‌های آموزشی شاخص‌های تربیت شهروندی را از منظر زیبایی‌شناسی بررسی نمودند. نتایج پژوهش نشان داد که در کل محتوای کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی در بعد شناختی تربیت شهروندی بیشترین فراوانی به شاخص میهن‌پرستی و کمترین فراوانی به شاخص آشنایی با مردم‌سالاری در بعد عاطفی بیشترین فراوانی به شاخص مسئولیت‌پذیری و کمترین فراوانی به شاخص احترام به طبیعت و محترم شمردن سایر جانداران و در بعد رفتاری بیشترین فراوانی به شاخص توانایی حل مسئله و کمترین فراوانی به شاخص‌های طریقه صحیح بروز عواطف و شناخت تفاوت‌ها و شباهت‌ها مربوط است. هنافیا و همکاران ۱ (۲۰۲۴) پژوهشی با عنوان تأثیر تربیت منش بر شخصیت دانش‌آموز: بررسی برنامه درسی و شیوه‌های مدرسه انجام دادند. نتایج نشان داد استراتژی‌هایی مانند برنامه‌های درسی مبتنی بر شخصیت، فعالیت‌های فوق‌برنامه و پروژه‌های خدمات اجتماعی بررسی می‌شوند. یافته‌ها نشان می‌دهد که آموزش شخصیت به‌طور قابل توجهی بر رشد شخصیت دانش‌آموز، به‌ویژه در پرورش ارزش‌ها، همدلی و مسئولیت اجتماعی تأثیر می‌گذارد. ریچرت و ترنی پرتا ۲ (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان مقایسه بین‌المللی از باورهای معلمان در مورد اهداف مدنی آموزش در ۱۲ کشور نشان دادند که معلمان به‌ندرت مشارکت سیاسی را اولویت‌بندی می‌کنند حتی زمانی که می‌توانند تا سه اولویت CCE (آموزش مدنی و شهروندی) را انتخاب کنند. آن‌ها به‌احتمال زیاد به دانش‌آموزان مشارکت در مدرسه یا جوامع خود را پیشنهاد می‌دهند. این مطالعه نتایج تجزیه و تحلیل‌های قبلی داده‌های بین‌المللی را تکرار می‌کند و استدلال می‌کند که معلمان بر این باورند که باید از مشارکت‌هایی که اهداف سیاسی دارند اجتناب کنند. آن‌ها معتقدند ممکن است مشارکت سیاسی به‌عنوان امری اجتناب‌ناپذیر حزبی تصور شود که منجر می‌شود معلمان نسبت به ترویج مشارکت در آن احتیاط کنند. علاوه بر این، معلمانی که بر انتقال دانش مدنی و اصول جامعه تأکید دارند ممکن است دانش‌آموزان را به‌عنوان گیرندگان منفعل دستورالعمل در نظر بگیرند؛ دیگران ممکن است دانش‌آموزان را به‌عنوان مشارکت‌کنندگان فعالی ببینند که معنای موضوعات مورد مطالعه را به‌طور مشترک می‌سازند؛ با این وجود، برخی ممکن است بر تفکر انتقادی یا رویکردهای مبتنی بر تحقیق برای ترویج عدالت اجتماعی تمرکز کنند بنابراین، معلمان فرصت‌های یادگیری متفاوتی را فراهم می‌آورند که این فرصت‌ها نیز تحت تأثیر نیاز دانش‌آموزان است و از روش‌های مختلف بر یادگیری آن‌ها تأثیر می‌گذارد. پیس و کاستا ۳ (۲۰۱۷) در مقاله «پیامدهای شهروندی غیرشناختی، نگرش‌ها و رفتارهای مدنی دانشجویان در هشت حوزه مختلف طیف وسیعی از رویکردهای آموزشی» را مورد تجزیه و تحلیل قرار دادند. تجزیه و تحلیل حاضر از داده‌های اخیر یافته‌های جالبی را به تحقیقات موجود در زمینه توسعه

نگرش‌های مدنی و شهروندی در میان دانش‌آموزان نوجوان افزود. علت تجزیه و تحلیل رویکردهای آموزشی، دانش مدنی و خودکارآمدی مدنی به‌طور مشترک این است که دانش مدنی و خودکارآمدی مدنی می‌توانند تحت تأثیر آموزش قرار گیرند.

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش به‌منظور شناسایی و تبیین ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی ابتدا با انجام مصاحبه کدهای باز، مقوله‌های محوری و انتخابی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی از طریق روش داده بنیاد شناسایی شد. از آنجاکه پژوهش حاضر بر شکل‌دهی چارچوب نظری جدید «تدوین تئوری» تأکید و نیاز به آشکارسازی دانش ضمنی خبرگان در این حوزه دارد از استراتژی داده بنیاد بهره می‌برد. پاسخ به سؤال‌های این تحقیق نیازمند نوعی روش‌شناسی است که بتوان نظرات مدیران و خبرگان سازمان مزبور را که به‌طور معمول داده‌هایی کیفی‌اند بررسی و تحلیل کند بنابراین از میان رویکردهای نظریه داده بنیاد، رویکرد پارادایمی به دلیل ساختارمندی بیشتر انتخاب گردیده است. سپس به‌منظور نهایی سازی فهرست کدها، از روش نظرسنجی از خبرگان به روش دلفی استفاده شده است. در نهایت به‌منظور اولویت‌بندی مقوله‌های پژوهش روش کمی مدنظر قرار گرفته است. با توجه به موارد گفته‌شده، روش پژوهش حاضر آمیخته (کیفی و کمی) از نوع اکتشافی، برحسب هدف، بنیادی - کاربردی، برحسب زمان گردآوری داده، مقطعی و برحسب روش گردآوری داده‌ها و یا ماهیت و روش پژوهش، پیمایشی است.

جامعه آماری پژوهش شامل اساتید دانشگاه، کارشناسان برنامه‌ریزی درسی، کارشناسان آموزش و پرورش و مدیران و معلمان با سابقه دوره ابتدایی می‌باشد. مرتبط بودن تجربه کاری خبرگان با برنامه‌ریزی درسی و تربیت شهروندی، وجود خبرگانی از سمت‌های مدیران ارشد آموزش و پرورش، تسلط نظری، تجربه عملی، تمایل و توانایی مشارکت در پژوهش، داشتن سابقه کار حداقل ۱۵ سال برای شرکت در مصاحبه پژوهش و وجود خبرگان دانشگاهی و دارای تحصیلات آکادمیک مرتبط در برابر خبرگان حرفه‌ای از ویژگی‌های اصلی خبرگان پژوهش است. حجم نمونه پژوهش شامل ۱۹ نفر و با روش نمونه‌گیری هدفمند، انتخاب شدند. ابزارهای اندازه‌گیری در این پژوهش مطالعات کتابخانه‌ای، مصاحبه و پرسشنامه بوده است. مصاحبه‌های انجام‌شده به‌صورت نیمه ساختارمند بوده یعنی؛ بنابر مقتضیات شخصیتی، رفتاری و زمان مصاحبه‌ها که در این پژوهش بین ۳۰ تا ۶۰ دقیقه است در این پژوهش در مجموع با ۱۹ نفر از خبرگان مصاحبه انجام شد. از مصاحبه چهاردهم به بعد تکرار در اطلاعات دریافتی مشاهده شد. به این معنا که نمونه‌گیری پژوهش در مصاحبه پانزدهم به اشباع رسید اما برای اطمینان با چهار تن دیگر از خبرگان مصاحبه ادامه پیدا کرد.

جدول ۱: ویژگی‌های خبرگان پژوهش

شماره خبره	جنسیت	سابقه کار	تحصیلات	تخصص
۱	زن	۱۸	دکتری	علوم تربیتی
۲	مرد	۲۲	دکتری	برنامه‌ریزی درسی
۳	زن	۱۹	کارشناسی ارشد	روانشناسی

شماره خبره	جنسیت	سابقه کار	تحصیلات	تخصص
۴	زن	۲۱	دکتری	مدیریت دولتی
۵	مرد	۲۵	دکتری	فلسفه و کلام اسلامی
۶	مرد	۲۰	کارشناسی ارشد	علوم تربیتی
۷	زن	۲۶	دکتری	روانشناسی
۸	مرد	۲۴	کارشناسی ارشد	جامعه‌شناسی
۹	مرد	۲۷	دکتری	برنامه‌ریزی درسی
۱۰	زن	۲۰	کارشناسی ارشد	مدیریت اجرایی
۱۱	مرد	۲۲	کارشناسی ارشد	علوم تربیتی
۱۲	زن	۱۷	دکتری	برنامه‌ریزی درسی
۱۳	مرد	۲۳	کارشناسی ارشد	مدیریت دولتی
۱۴	زن	۲۱	کارشناسی ارشد	علوم سیاسی
۱۵	مرد	۱۷	کارشناسی ارشد	روانشناسی
۱۶	زن	۲۷	کارشناسی ارشد	فلسفه و کلام اسلامی
۱۷	مرد	۱۸	کارشناسی ارشد	جامعه‌شناسی
۱۸	مرد	۲۹	دکتری	علوم تربیتی
۱۹	زن	۱۶	دکتری	برنامه‌ریزی درسی

جهت گردآوری داده‌های موردنیاز، از ۲ پرسشنامه استفاده شده است. پرسشنامه دلفی به‌منظور تأیید عوامل استخراج‌شده از مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه با خبرگان طراحی شده است این پرسشنامه نوع خاصی از پرسشنامه که شامل سؤال‌های جمعیت‌شناختی و تخصصی بوده است، برای دریافت اطلاعات لازم از خبرگان و با هدف نهایی سازی فهرست کدها و مقوله‌های مرتبط با شناسایی و تبیین ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی طراحی و اجرا شده است. بدین منظور، در این پرسشنامه از مقیاس درجه‌بندی ۵ گزینه‌ای لیکرت استفاده شده است. عبارت‌های مورد استفاده در این پرسشنامه به کاملاً مناسب، مناسب، نسبتاً مناسب، نامناسب، کاملاً نامناسب طراحی شده است که به ترتیب دارای ارزش ۱ الی ۵ هستند. این پرسشنامه شامل ۹۴ سؤال می‌باشد.

جدول ۲: گروه‌بندی سؤالات پرسشنامه برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی

مقوله	کد	تعداد سؤال‌ها	شماره سؤال‌ها
شرایط علی‌الگویی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی	هدف‌گذاری مؤثر	۸	۱ تا ۸
	محتوای برنامه درسی	۱۱	۹ تا ۱۹
عوامل زمینه‌ای الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی	ارزشیابی برنامه درسی	۷	۲۰ تا ۲۶
	اجرای برنامه درسی	۶	۲۷ تا ۳۲
	روش‌های یادگیری	۷	۳۳ تا ۳۹
شرایط مداخله‌گر الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی	سیاست‌گذاری کلان	۵	۴۰ تا ۴۴
	عوامل سازمانی	۵	۴۵ تا ۴۹
	تفکر انتقادی	۶	۵۰ تا ۵۵
راهبردهای توسعه الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی	تقویت مهارت‌های اجتماعی	۱۰	۵۶ تا ۶۵
	نقش معلم	۱۱	۶۶ تا ۷۶
پیامدهای اجرای الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی	تعامل مؤثر و سازنده	۸	۷۷ تا ۸۴
	پرورش دانش و نگرش شهروندی	۱۰	۸۵ تا ۹۴

پرسشنامه دوم به منظور اولویت‌بندی مقوله‌های انتخابی الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی مدنظر قرار می‌گیرد پرسشنامه‌ی مذکور که به روش تحلیل سلسله مراتبی تدوین می‌شود از نوع مقایسات زوجی است که اهمیت نسبی معیارها و یا زیر معیارها را نسبت به یکدیگر موردسنجش قرار می‌دهد.

جدول ۳: ارزش‌گذاری شاخص‌ها نسبت به هم (مهرگان، ۱۳۹۳)

ارزش ترجیحی	وضعیت مقایسه I نسبت به J	توضیح
۱	اهمیت برابر	گزینه یا شاخص I نسبت به J اهمیت برابر دارند و یا ارجحیتی نسبت به هم ندارند.
۳	نسبتاً مهم‌تر	گزینه یا شاخص I نسبت به J کمی مهم‌تر است.
۵	مهم‌تر	گزینه یا شاخص I نسبت به J مهم‌تر است.
۷	خیلی مهم‌تر	گزینه یا شاخص I دارای ارجحیت خیلی بیشتری از J است.
۹	کاملاً مهم	گزینه یا شاخص I از J مهم‌تر و قابل‌مقایسه با J نیست.
۲ و ۴ و ۶ و ۸	ترجیحات بین فواصل	ارزش‌های میانی بین ارزش‌های ترجیحی را نشان می‌دهد مثلاً ۸، بیانگر اهمیتی زیادتر از ۷ و پایین‌تر از ۹ برای I است.

در این پژوهش، روایی کیفی از طریق ارائه نتایج به‌دست‌آمده به آزمون‌شوندگان (مشارکت‌کنندگان در پژوهش) بررسی گردید. به طوری که اگر آن‌ها نیز یافته‌ها را مورد تأیید قرار دهند؛ می‌توان نسبت به روایی پژوهش بیشتر مطمئن گردید. به منظور تعیین روایی بخش کمی پرسشنامه پژوهش، از روایی محتوا استفاده شده است. برای سنجش روایی محتوایی ۱ پرسشنامه از نظرات ۵ نفر از همان خبرگانی که در ساخت مدل مشارکت داشته‌اند، بهره گرفته شده است. بدین ترتیب که با ارسال پرسشنامه برای آن‌ها، از آن‌ها درخواست شد که نظرات خود را در رابطه با سؤال‌های پرسشنامه و تناسب آن‌ها را با سؤالات پژوهش با استفاده از گزینه‌های کاملاً نامناسب، نامناسب، نسبتاً مناسب، مناسب، کاملاً مناسب که به ترتیب دارای ارزش عددی معادل ۰٪، ۲۵٪، ۵۰٪، ۷۵٪، ۱۰۰٪ هستند، ارائه نمایند.

جدول ۴: روایی محتوای متغیرهای پژوهش

x.Px	Px	F	X	برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰	۰	کاملاً نامناسب
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰	۰/۲۵	نامناسب
۰/۰۰۵	۰/۰۱۱	۲	۰/۵	نسبتاً مناسب
۰/۳۲۸	۰/۴۳۸	۸۱	۰/۷۵	مناسب
۰/۵۵۱	۰/۵۵۱	۱۰۲	۱	کاملاً مناسب
۰/۸۸۵				کل

برای سنجش پایایی بخش کیفی از روش پایایی باز آزمون ۲ استفاده شد که به میزان سازگاری طبقه‌بندی داده‌ها در طول زمان اشاره دارد. این شاخص را می‌توان زمانی محاسبه کرد که یک کدگذار

یک متن را در دو زمان متفاوت کدگذاری کرده باشد. برای محاسبه پایایی باز آزمون از میان مصاحبه‌های انجام‌گرفته چند مصاحبه به‌عنوان نمونه انتخاب‌شده و هر کدام از آن‌ها در یک فاصله زمانی کوتاه و مشخص دوباره کدگذاری می‌شوند؛ سپس کدهای مشخص‌شده در دو فاصله زمانی برای هر کدام از مصاحبه‌ها با هم مقایسه می‌شوند و از طریق میزان توافقات و عدم توافقات موجود در دو مرحله کدگذاری، شاخص ثبات برای آن پژوهش محاسبه می‌گردد. در هر کدام از مصاحبه‌ها، کدهایی که در دو فاصله زمانی با هم مشابه هستند با عنوان توافق و کدهای غیرمشابه با عنوان عدم توافق مشخص می‌شوند (هولستی ۱، ۱۹۶۹: ۳۳). مقدار پایایی در بخش کیفی پژوهش ۰/۷۹۵ محاسبه‌شده است.

$$\text{پایایی} = \frac{\text{تعداد توافقات} \times 2}{\text{تعداد کل کدها}}$$

جدول ۵: محاسبه پایایی بین دو کدگذار

ردیف	مصاحبه	تعداد کدها	کدهای مورد توافق	پایایی (درصد)
۱	مصاحبه ۱	۲۵	۱۰	۰/۸
۲	مصاحبه ۲	۲۷	۱۱	۰/۸۱۴
۳	مصاحبه ۳	۳۱	۱۲	۰/۷۷۴
	جمع کل	۸۳	۳۳	۰/۷۹۵

داده‌های حاصل از تحقیق در بخش کیفی به‌وسیله نرم‌افزار NVIVO ویراست ۱۱ مورد تحلیل قرار گرفت و تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش کمی با استفاده از نرم‌افزارهای Excel ویراست ۲۰۱۹ و Expert Choice ویراست ۱۱ انجام‌شده است.

سوالات پژوهش

- ابعاد الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی کدام اند؟
- الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی کدام است؟
- اولویت‌بندی کدهای انتخابی الگوی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی چگونه است؟

یافته‌هاک پژوهش

گام‌هاک فرآیند داده بنیاد (یافته‌هاک کیفی پژوهش)

سؤال ۱: ابعاد الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی کدام اند؟

گراندد تئوری ۲ یا نظریه داده بنیاد یک روش تحقیق کیفی است که برای نظریه‌پردازی پیرامون پدیده مورد مطالعه استفاده می‌شود. این روش زمانی استفاده می‌شود که ادبیات پژوهش پیرامون موضوع از غنای لازم برخوردار نباشد. همچنین هدف ارائه یک نظریه جدید است که تاکنون در جوامع پژوهشی مطرح نشده است.

۱- طراحی و تدوین پرسش‌های تحقیق

۲- جمع‌آوری داده‌ها

۳- کدگذاری داده‌ها در سه مرحله (کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی)

۴- نوشتن یادداشت‌های تحلیلی نوشتن اندیشه‌ها و تفسیر محقق از داده‌ها

۵- نگارش و تدوین نظریه

در این مرحله از فرآیند کدگذاری، ضمن تجمیع و تبیین ارتباط بین مقوله‌ها، فرآیند رسیدن به یک تئوری و بیان مدل آن را نهایی کرده، با در کنار هم قرار دادن مقوله‌ها حول یک مقوله مرکزی، یک روایت تئوریک و نظام‌مند طرح شود.

جدول ۶: کدگذاری انتخابی الگوی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی

ردیف	کدهای باز	کدهای محوری	کدهای انتخابی	مقوله محوری
۱	ضرورت تربیت معلم برای آموزش شهروندی	مسئولیت‌پذیر بودن	هدف‌گذاری مؤثر	شرایط علی الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی
۲	بالا بردن انگیزه مجریان طرح برای اجرا برنامه درسی تربیت شهروندی			
۳	تدوین سیاست‌های مناسب در جهت تحقق برنامه درسی تربیت شهروندی			
۴	بالا بردن حساسیت عوامل اجرا و یادگیرندگان نسبت به طرح			
۵	اشراف به تنوعات فرهنگی و ارزش‌ها	اشراف بر مسائل اجتماعی		
۶	شناخت حقوق و مطالبات خود در جامعه			
۷	فراهم آوردن فرصت همبستگی برای دانش‌آموزان			
۸	حس قدرشناسی نسبت به میراث فرهنگی و هویت ملی			
۹	همسو بودن محتوا با نیازهای جامعه	تناسب محتوای با ارزش‌های اجتماعی		
۱۰	لزوم سرلوحه قرار دادن آموزش شهروندی برای ارتقا سلامت روان			
۱۱	آموزش رعایت جانب عدالت و انصاف توسط دانش‌آموزان			
۱۲	محدود نکردن آموزش به کلاس درس	انعطاف محتوایی	محتوای برنامه درسی	
۱۳	محدود نکردن محتوا به کتاب درسی			
۱۴	لزوم ارتباط منطقی مطالب در دوره ابتدایی			
۱۵	لزوم تدوین محتوای مناسب برای گروه‌های سنی			
۱۶	رعایت حقوق یکدیگر با توجه به آموزه‌های دینی	تناسب محتوا با آموزه‌های اخلاقی و دینی		
۱۷	لزوم تطبیق هدف تربیت شهروندی با مبانی اخلاق			
۱۸	استفاده از منابع اسطوره‌های اخلاقی در آموزش به‌عنوان الگو			
۱۹	تأکید محتوا به توسعه ارزش‌های بنیادین اخلاقی	شیوهی ارزشیابی توانمندساز	ارزشیابی برنامه درسی	
۲۰	استفاده از روش‌های مبتنی بر تحقیق			
۲۱	استفاده از روش‌های ارزشیابی مبتنی بر گزارش‌نویسی و گزارش‌های تیمی			
۲۲	ارزیابی از یادگیری دانش‌آموز به کمک خودش			
۲۳	انجام ارزشیابی به شیوهی همسان‌سنجی توسط دانش‌آموزان	عدم تأکید بر کمیت‌گرایی		
۲۴	نظام مناسب نمره‌گذاری و امتحانات			
۲۵	نحوه درست ارائه تکالیف درسی			
۲۶	کنترل حجم زیاد و سنگین نبودن محتوای کتاب‌ها	آموزش و توانمندسازی نیروی انسانی	اجرای برنامه درسی	
۲۷	شرکت کردن معلم در کلاس‌های توانمندسازی و هم‌اندیشی			
۲۸	تشکیل شورای دانش‌آموزان و معلمان			

ردیف	کدهای باز	کدهای محوری	کدهای انتخابی	مقوله محوری
۲۹	ایجاد فرصت مطالعاتی ویژه معلمان			
۳۰	تأکید بر برخورد علمی با مسائل			
۳۱	نمایش آزاد استعدادها و توانایی‌ها	حمایت مدیران ارشد		
۳۲	جو حمایتی مدرسه			
۳۳	درگیر ساختن دانش‌آموزان در فرایندهای یاددهی و یادگیری	یادگیری مشارکتی	روش‌های یادگیری	
۳۴	مشارکت با دانش‌آموزان در تعیین قوانین و مقررات کلاس			
۳۵	ایجاد موقعیت مبهم و معماگونه در دانش‌آموزان			
۳۶	تشکیل گروه‌های همیار خارج از کلاس			
۳۷	استفاده از رسانه جمعی و عمومی در یادگیری	یادگیری خارج از جو مدرسه		
۳۸	استمرار یادگیری در محیط خانواده و گروه همسالان			
۳۹	استفاده مؤثر از فضای مجازی			
۴۰	توانایی مدارس در تأمین هزینه‌ها و تهیه امکانات	بودجه و اعتبارات	سیاست‌گذاری کلان	شرایط مداخله‌گر الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی
۴۱	سرمایه‌گذاری کافی			
۴۲	کفایت بودجه‌های تخصیص داده‌شده			
۴۳	در دسترس بودن خط‌مشی مناسب	برنامه‌ریزی مناسب		
۴۴	آموزش در فضایی به‌دوراز استرس			
۴۵	منابع علمی موردنیاز برای کمک به معلمان	رهبری آموزشی مؤثر	عوامل سازمانی	
۴۶	یادگیری معلمان در مسیر شغلی			
۴۷	عملکرد مناسب گروه‌های آموزشی و آموزش صحیح معلمان			
۴۸	تفویض اختیار و آزادی عمل به معلمان	رضایت معلمان		
۴۹	قوانین و مقررات منعطف			
۵۰	ایجاد امکان تجربه و آزمایش	ارتقا مهارت خلاقیت و نوآوری دانش‌آموزان	تفکر انتقادی	
۵۱	توانمندی در استفاده خلاقانه از منابع متنوع به‌منظور کسب دانش			
۵۲	ارتقا سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان			
۵۳	توانمندی در بررسی قضا یا از زوایای مختلف	تفسیر منطقی اطلاعات		
۵۴	توانمندی در داوری و قضاوت درست			
۵۵	ارتقاء توانمندی پرورشگری در دانش‌آموزان			
۵۶	کمک به ایجاد صلح پایدار	تعامل‌گرایی اجتماعی	تقویت مهارت‌های اجتماعی	راهبردهای توسعه الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی
۵۷	وفاداری به ملت			
۵۸	دلواپسی نسبت به محیط زیست			
۵۹	ایجاد حس تعلق به میهن در دانش‌آموزان			
۶۰	مشارکت متفکرانه دانش‌آموزان در امور مدنی			
۶۱	آشنایی با زبان‌های روز دنیا	توسعه مهارت فردی		
۶۲	آشنایی و تسلط بر فناوری اطلاعات و ارتباطات			
۶۳	مقابله با هیجانات منفی و استرس			
۶۴	توسعه مهارت تصمیم‌گیری			
۶۵	خودکنترلی و خودمدیریتی			
۶۶	لزوم تولید محتوا توسط برنامه‌ریزان و معلمان حرفه‌ای	شایستگی معلم	نقش معلم	
۶۷	تعهد و مشارکت			
۶۸	صلاحیت علمی و تحصیلی معلمان			
۶۹	لزوم داشتن سواد و روابط عمومی بالا برای معلم			
۷۰	روش تدریس مبتنی بر گفتگو	روش تدریس		

ردیف	کدهای باز	کدهای محوری	کدهای انتخابی	مقوله محوری		
۷۱	استفاده از روش حل مسئله در تدریس					
۷۲	روش تدریس تیمی، مشارکتی و اکتشافی					
۷۳	مشارکت دادن دانش‌آموزان	راهنما و تسهیل‌گری				
۷۴	آگاهی به نیازهای دانش‌آموزان					
۷۵	توجه به ویژگی‌های فردی دانش‌آموزان					
۷۶	القای احساس هویت و اعتماد به نفس					
۷۷	توانمندی دانش‌آموزان در حل مناقشات به صورت مطلوب و دور از خشونت		پرورش روحیه انعطاف‌پذیری و سازگاری			
۷۸	توجه به تفاوت‌های فرهنگی و قومی					
۷۹	ارتباط دانش‌آموز با جامعه و اجتماعات محلی					
۸۰	فرصت ابراز عقیده به تمامی دانش‌آموزان					
۸۱	قبول پاسخ‌های غیرمعمول	احترام به عقاید متفاوت	تعامل مؤثر و سازنده	پیامدهای اجرای الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی		
۸۲	همکاری فعال دانش‌آموزان با همدیگر در فرایند یادگیری					
۸۳	مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان	همکاری مستمر در محیط کلاس				
۸۴	جو کلاس مبتنی بر صمیمیت و امنیت					
۸۵	شهروند آگاه و مسئول حاصل تربیت شهروندی	ارتقا فردی				
۸۶	توانمندی فرد در مدیریت و تصمیم‌گیری درست					
۸۷	ظهور اخلاق فردی و اجتماعی					
۸۸	آگاهی از مقررات نهادهای اجتماعی، سیاسی و حقوقی	شناخت محیطی			پرورش دانش و نگرش شهروندی	
۸۹	آشناسازی دانش‌آموزان با حقوق بشر					
۹۰	آگاهی نسبت به جریانات و رویدادهای مهم جامعه					
۹۱	آگاهی از فرایندهای سیاسی مانند انتخابات و قانون‌گذاری					
۹۲	رشد توانایی بحث و گفتگوی کارآمد و اثربخش	رشد ارتباطی				
۹۳	پرورش دانش‌آموزانی توانا به برقراری ارتباط با دیگران					
۹۴	توانایی تسلط بر کار گروهی و جمعی					

در این پژوهش مصاحبه خبرگی با دو هدف انجام گرفته است. ارائه مقوله‌ها و کدهای استخراج‌شده ناشی از مطالعات کتابخانه‌ای به خبرگان و نظرخواهی از آن‌ها در خصوص مقوله‌ها و کدهای استخراج‌شده و شناسایی مواردی که در مطالعات کتابخانه‌ای مورد لحاظ قرار نگرفته‌اند. هدف دیگر مصاحبه خبرگی، درک بهتر متغیرها جهت تعریف عملیاتی آن‌ها، استخراج سنج‌ها و دسته‌بندی مناسب آن‌ها بوده است. سپس به منظور نهایی سازی فهرست مقوله‌ها و کدها، از روش دلفی ۱ استفاده شده است. چنانچه نمره میانگین نظرات خبرگان به کد پیشنهادی بیشتر از مقدار نظری (۳/۰۰) باشد، کد مذکور در مدل باقی خواهد ماند. نتایج نشان می‌دهد از میان ۹۴ کد اولیه، ۸۵ کد در قالب پنج مقوله محوری مورد تأیید خبرگان قرار گرفته‌اند و در مدل نهایی حضور دارند ($p < 0.05$ - مقدار). نه کد به شماره‌های ۴، ۱۹، ۲۱، ۴۱، ۵۷، ۶۲، ۶۷، ۷۴ و ۹۱ نیز به تأیید خبرگان نرسید و از الگوی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی حذف گردیدند ($p > 0.05$ - مقدار).

جدول ۷: بررسی مضامین الگوی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی از دیدگاه خبرگان (n=۱۹)

کد باز	میانگین	انحراف معیار	آماره t	p-مقدار نتیجه
ضرورت تربیت معلم برای آموزش شهروندی	۳/۷۴	۰/۵۶	۵/۷۲	۰/۰۰۱
				تأیید

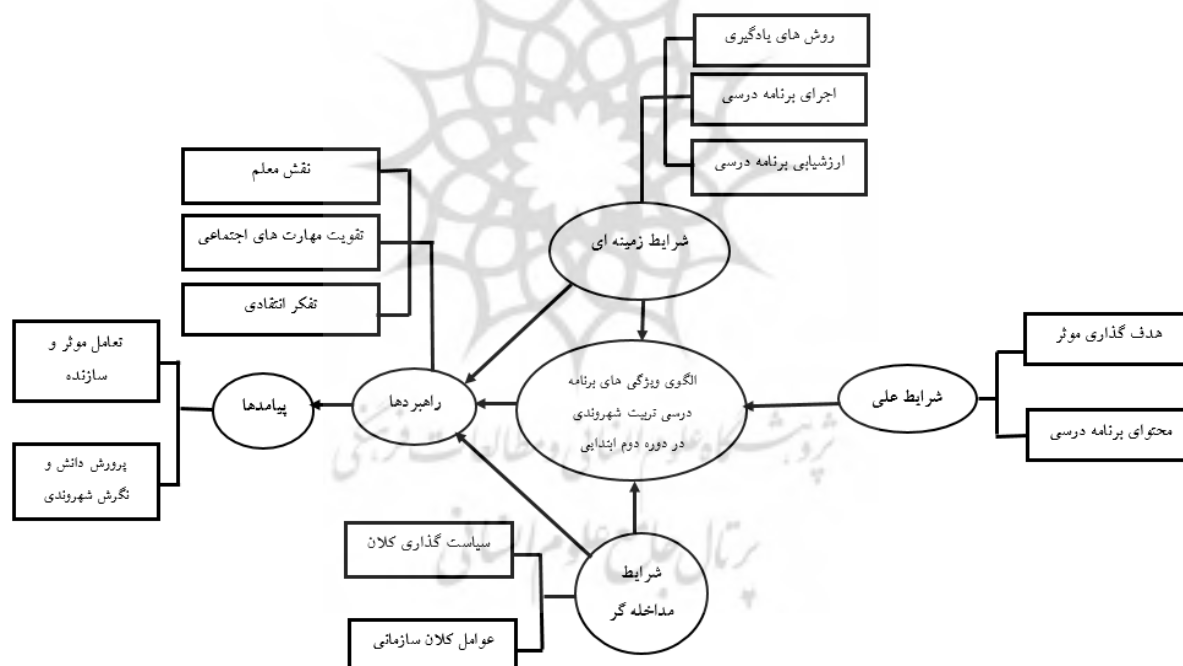
نتیجه	p-مقدار	آماره t	انحراف معیار	میانگین	کُد باز
تائید	۰/۰۰۱	۴/۱۶	۰/۶۱	۳/۵۸	بالا بردن انگیزه مجریان طرح برای اجرا برنامه درسی تربیت شهروندی
تائید	۰/۰۰۴	۲/۹۶	۰/۷۰	۳/۴۷	تدوین سیاست‌های مناسب در جهت تحقق برنامه درسی تربیت شهروندی
رد	۰/۲۸۹	۰/۵۷	۰/۸۱	۳/۱۱	بالا بردن حساسیت عوامل اجرا و یادگیرندگان نسبت به طرح
تائید	۰/۰۰۱	۶/۸۸	۰/۵۷	۳/۹۰	اشراف به تنوعات فرهنگی و ارزش‌ها
تائید	۰/۰۰۸	۲/۶۹	۰/۶۰	۳/۳۷	شناخت حقوق و مطالبات خود در جامعه
تائید	۰/۰۰۱	۴/۶۱	۰/۶۰	۳/۶۳	فراهم آوردن فرصت همبستگی برای دانش‌آموزان
تائید	۰/۰۰۸	۲/۶۵	۰/۶۹	۳/۴۲	حس قدرشناسی نسبت به میراث فرهنگی و هویت ملی
تائید	۰/۰۰۲	۳/۲۴	۰/۵۰	۳/۳۷	همسو بودن محتوا با نیازهای جامعه
تائید	۰/۰۱۷	۲/۲۸	۰/۹۱	۳/۴۷	لزوم سرلوحه قرار دادن آموزش شهروندی برای ارتقا سلامت روان
تائید	۰/۰۰۱	۳/۷۵	۰/۶۱	۳/۵۳	آموزش رعایت جانب عدالت و انصاف توسط دانش‌آموزان
تائید	۰/۰۰۱	۴/۰۲	۰/۶۸	۳/۶۳	محدود نکردن آموزش به کلاس درس
تائید	۰/۰۰۱	۵/۵۵	۰/۵۰	۳/۶۳	محدود نکردن محتوا به کتاب درسی
تائید	۰/۰۰۱	۴/۱۶	۰/۶۱	۳/۵۸	لزوم ارتباط منطقی مطالب در دوره ابتدایی
تائید	۰/۰۰۲	۳/۳۸	۰/۶۱	۳/۴۷	لزوم تدوین محتوای مناسب برای گروه‌های سنی
تائید	۰/۰۰۱	۵/۵۵	۰/۵۰	۳/۶۳	رعایت حقوق یکدیگر با توجه به آموزه‌های دینی
تائید	۰/۰۰۱	۴/۴۷	۰/۵۱	۳/۵۳	لزوم تطبیق هدف تربیت شهروندی با مبانی اخلاق
تائید	۰/۰۰۱	۴/۹۲	۰/۶۵	۳/۷۴	استفاده از منابع اسطوره‌های اخلاقی در آموزش به‌عنوان الگو
رد	۰/۷۲۹	-۰/۶۲	۰/۷۴	۲/۹۰	تأکید محتوا به توسعه ارزش‌های بنیادین اخلاقی
تائید	۰/۰۰۴	۳/۰۲	۰/۶۱	۳/۴۲	استفاده از روش‌های مبتنی بر تحقیق
رد	۰/۴۰۲	۰/۲۵	۰/۹۱	۳/۰۵	استفاده از روش‌های ارزشیابی مبتنی بر گزارش‌نویسی و گزارش‌های تیمی
تائید	۰/۰۴۸	۱/۷۶	۰/۶۵	۳/۲۶	ارزیابی از یادگیری دانش‌آموز به کمک خودش
تائید	۰/۰۰۱	۳/۶۴	۰/۶۹	۳/۵۸	انجام ارزشیابی به شیوه‌ی همسان‌سنجی توسط دانش‌آموزان
تائید	۰/۰۰۱	۳/۷۵	۰/۶۱	۳/۵۳	نظام مناسب نمره‌گذاری و امتحانات
تائید	۰/۰۰۱	۸/۵۰	۰/۴۶	۳/۹۰	نحوه درست ارائه تکالیف درسی
تائید	۰/۰۰۱	۵/۷۲	۰/۵۶	۳/۷۴	کنترل حجم زیاد و سنگین نبودن محتوای کتاب‌ها
تائید	۰/۰۰۱	۷/۳۲	۰/۵۰	۳/۸۴	شرکت کردن معلم در کلاس‌های توانمندسازی و هم‌اندیشی
تائید	۰/۰۰۱	۹/۲۵	۰/۴۷	۴/۰۰	تشکیل شورای دانش‌آموزان و معلمان
تائید	۰/۰۰۱	۱۸/۰۰	۰/۲۳	۳/۹۵	ایجاد فرصت مطالعاتی ویژه معلمان
تائید	۰/۰۰۱	۴/۹۷	۰/۵۱	۳/۵۸	تأکید بر برخورد علمی با مسائل
تائید	۰/۰۰۱	۷/۱۰	۰/۴۵	۳/۷۴	نمایش آزاد استعدادها و توانایی‌ها
تائید	۰/۰۰۱	۸/۵۰	۰/۴۶	۳/۹۰	جو حمایتی مدرسه
تائید	۰/۰۰۱	۵/۱۲	۰/۵۸	۳/۶۸	درگیر ساختن دانش‌آموزان در فرایندهای یاددهی و یادگیری
تائید	۰/۰۰۱	۶/۲۴	۰/۴۸	۳/۶۸	مشارکت با دانش‌آموزان در تعیین قوانین و مقررات کلاس
تائید	۰/۰۰۱	۶/۴۳	۰/۵۴	۳/۷۹	ایجاد موقعیت مبهم و معماگونه در دانش‌آموزان
تائید	۰/۰۰۱	۸/۵۰	۰/۴۶	۳/۹۰	تشکیل گروه‌های همیار خارج از کلاس
تائید	۰/۰۰۱	۵/۱۲	۰/۵۸	۳/۶۸	استفاده از رسانه جمعی و عمومی در یادگیری
تائید	۰/۰۰۱	۱۳/۰۸	۰/۳۳	۴/۰۰	استمرار یادگیری در محیط خانواده و گروه همسالان
تائید	۰/۰۰۱	۵/۷۲	۰/۵۶	۳/۷۴	استفاده مؤثر از فضای مجازی
تائید	۰/۰۰۱	۹/۲۵	۰/۴۷	۴/۰۰	توانایی مدارس در تأمین هزینه‌ها و تهیه امکانات
رد	۰/۶۱۹	-۰/۳۱	۱/۴۹	۲/۹۰	سرمایه‌گذاری کافی
تائید	۰/۰۰۱	۸/۲۲	۰/۴۲	۳/۷۹	کفایت بودجه‌های تخصیص داده‌شده
تائید	۰/۰۰۱	۸/۵۰	۱/۴۶	۳/۹۰	در دسترس بودن خط‌مشی مناسب

نتیجه	p-مقدار	آماره t	انحراف معیار	میانگین	کُد باز
تائید	۰/۰۰۱	۷/۱۰	۰/۴۵	۳/۷۴	آموزش در فضایی به‌دوراز استرس
تائید	۰/۰۰۱	۵/۵۵	۰/۵۰	۳/۶۳	منابع علمی موردنیاز برای کمک به معلمان
تائید	۰/۰۰۱	۶/۶۵	۰/۶۲	۳/۹۵	یادگیری معلمان در مسیر شغلی
تائید	۰/۰۰۱	۸/۲۲	۰/۴۲	۳/۷۹	عملکرد مناسب گروه‌های آموزشی و آموزش صحیح معلمان
تائید	۰/۰۰۱	۶/۲۴	۰/۴۸	۳/۶۸	تفویض اختیار و آزادی عمل به معلمان
تائید	۰/۰۰۱	۶/۴۳	۰/۵۴	۳/۷۹	قوانین و مقررات منعطف
تائید	۰/۰۰۱	۹/۲۵	۰/۴۷	۴/۰۰	ایجاد امکان تجربه و آزمایش
تائید	۰/۰۰۱	۲۰/۰۰	۰/۲۳	۴/۰۵	توانمندی در استفاده خلاقانه از منابع متنوع به‌منظور کسب دانش
تائید	۰/۰۰۱	۷/۱۰	۰/۴۵	۳/۷۴	ارتقا سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان
تائید	۰/۰۰۱	۵/۷۲	۰/۵۶	۳/۷۴	توانمندی در بررسی قضایا از زوایای مختلف
تائید	۰/۰۰۱	۸/۵۰	۰/۴۶	۳/۹۰	توانمندی در داوری و قضاوت درست
تائید	۰/۰۰۱	۷/۱۰	۰/۴۵	۳/۷۴	ارتقاء توانمندی پرسشگری در دانش‌آموزان
تائید	۰/۰۰۱	۷/۸۸	۰/۵۲	۳/۹۵	کمک به ایجاد صلح پایدار
رد	۰/۸۵۷	-۱/۱۰	۱/۴۶	۲/۶۳	وفاداری به ملت
تائید	۰/۰۰۱	۱۸/۰۰	۰/۲۳	۳/۹۵	دلواپسی نسبت به محیط‌زیست
تائید	۰/۰۰۱	۸/۲۲	۰/۴۲	۳/۷۹	ایجاد حس تعلق به میهن در دانش‌آموزان
تائید	۰/۰۰۱	۶/۲۴	۰/۴۸	۳/۶۸	مشارکت متفکرانه دانش‌آموزان در امور مدنی
تائید	۰/۰۰۱	۶/۲۴	۰/۴۸	۳/۶۸	آشنایی با زبان‌های روز دنیا
رد	۰/۵۶۴	-۰/۱۶	۱/۳۹	۲/۹۵	آشنایی و تسلط بر فناوری اطلاعات و ارتباطات
تائید	۰/۰۰۱	۸/۲۲	۰/۴۲	۳/۷۹	مقابله با هیجانات منفی و استرس
تائید	۰/۰۰۱	۱۸/۰۰	۰/۲۳	۳/۹۵	توسعه مهارت تصمیم‌گیری
تائید	۰/۰۰۱	۷/۱۰	۰/۴۵	۳/۷۴	خودکنترلی و خودمدیریتی
تائید	۰/۰۰۱	۴/۹۷	۰/۵۱	۳/۵۸	لزوم تولید محتوا توسط برنامه ریزان و معلمان حرفه‌ای
رد	۰/۸۳۵	-۱/۰۰	۰/۹۲	۲/۷۹	تعهد و مشارکت
تائید	۰/۰۰۱	۱۲/۳۷	۰/۳۲	۳/۸۹	صلاحیت علمی و تحصیلی معلمان
تائید	۰/۰۰۱	۴/۹۷	۰/۵۱	۳/۵۸	لزوم داشتن سواد و روابط عمومی بالا برای معلم
تائید	۰/۰۰۱	۸/۲۲	۰/۴۲	۳/۷۹	روش تدریس مبتنی بر گفتگو
تائید	۰/۰۰۱	۱۲/۳۷	۰/۳۲	۳/۸۹	استفاده از روش حل مسئله در تدریس
تائید	۰/۰۰۱	۹/۸۰	۰/۳۷	۳/۸۴	روش تدریس تیمی، مشارکتی و اکتشافی
تائید	۰/۰۰۱	۸/۲۲	۰/۴۲	۳/۷۹	مشارکت دادن دانش‌آموزان
رد	۰/۵۸۷	-۰/۲۲	۱/۰۳	۲/۹۵	آگاهی به نیازهای دانش‌آموزان
تائید	۰/۰۰۱	۶/۲۴	۰/۴۸	۳/۶۸	توجه به ویژگی‌های فردی دانش‌آموزان
تائید	۰/۰۰۱	۱۸/۰۰	۰/۲۳	۳/۹۵	القای احساس هویت و اعتمادبه‌نفس
تائید	۰/۰۰۱	۷/۱۰	۰/۴۵	۳/۷۴	توانمندی دانش‌آموزان در حل مناقشات به‌صورت مطلوب و دور از خشونت
تائید	۰/۰۰۱	۹/۸۰	۰/۳۷	۳/۸۴	توجه به تفاوت‌های فرهنگی و قومی
تائید	۰/۰۰۱	۹/۸۰	۰/۳۷	۳/۸۴	ارتباط دانش‌آموز با جامعه و اجتماعات محلی
تائید	۰/۰۰۱	۵/۱۲	۰/۵۸	۳/۶۸	فرصت ابراز عقیده به‌تمامی دانش‌آموزان
تائید	۰/۰۰۱	۴/۴۴	۰/۶۷	۳/۶۸	قبول پاسخ‌های غیرمعمول
تائید	۰/۰۰۱	۷/۳۲	۰/۵۰	۳/۸۴	همکاری فعال دانش‌آموزان با همدیگر در فرایند یادگیری
تائید	۰/۰۰۱	۵/۹۳	۰/۶۶	۳/۹۰	مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان
تائید	۰/۰۰۱	۶/۱۰	۰/۶۰	۳/۸۴	جو کلاس مبتنی بر صمیمیت و امنیت
تائید	۰/۰۰۱	۶/۴۳	۰/۵۴	۳/۷۹	شهروند آگاه و مسئول حاصل تربیت شهروندی

نتیجه	p-مقدار	آماره t	انحراف معیار	میانگین	کُد باز
تائید	۰/۰۰۱	۶/۱۰	۰/۶۰	۳/۸۴	توانمندی فرد در مدیریت و تصمیم‌گیری درست
تائید	۰/۰۰۱	۸/۷۵	۰/۵۲	۴/۰۵	ظهور اخلاق فردی و اجتماعی
تائید	۰/۰۰۱	۱۲/۳۷	۰/۳۲	۳/۸۹	آگاهی از مقررات نهادهای اجتماعی، سیاسی و حقوقی
تائید	۰/۰۰۱	۶/۱۰	۰/۶۰	۳/۸۴	آشناسازی دانش‌آموزان با حقوق بشر
تائید	۰/۰۰۱	۹/۸۰	۰/۳۷	۳/۸۴	آگاهی نسبت به جریان‌ات و رویدادهای مهم جامعه
رد	۰/۵۹۲	-۰/۲۴	۰/۹۷	۲/۹۵	آگاهی از فرایندهای سیاسی مانند انتخابات و قانون‌گذاری
تائید	۰/۰۰۱	۵/۴۶	۰/۶۳	۳/۷۹	رشد توانایی بحث و گفتگوی کارآمد و اثربخش
تائید	۰/۰۰۱	۵/۴۶	۰/۶۳	۳/۷۹	پرورش دانش‌آموزانی توانا به برقراری ارتباط با دیگران
تائید	۰/۰۰۱	۶/۸۸	۰/۵۷	۳/۹۰	توانایی تسلط بر کار گروهی و جمعی

سؤال ۲: الگوی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی کدام است؟

نتایج نشان داد کدهای استخراج‌شده مربوط به الگوی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی شامل ۸۵ کُد باز، ۲۹ کدمحوری و ۱۲ کد انتخابی می‌باشد که تشکیل‌دهنده مدل پژوهش هستند.

شکل ۱: الگوی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی

سؤال ۳: اولویت‌بندی کدهای انتخابی الگوی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی چگونه است؟

به منظور اولویت‌بندی کدهای انتخابی متغیر الگوی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چند معیاره (تحلیل سلسله مراتبی) استفاده شد

از مزایای این روش می‌توان به کنترل سازگاری ۱ تصمیم اشاره کرد. به عبارت دیگر در فرایند تحلیل سلسله مراتبی، همواره می‌توان میزان سازگاری تصمیم را محاسبه نمود و نسبت به خوب و بد بودن و یا

قابل قبول و مردود بودن آن قضاوت کرد. محاسبه وزن در AHP در دو قسمت جداگانه مورد بحث قرار می‌گیرد که عبارت است از وزن نسبی و وزن مطلق (نهایی). وزن نسبی از ماتریس مقایسه زوجی به دست می‌آید، درحالی که وزن مطلق، وزن نهایی هر گزینه می‌باشد که از تلفیق وزن‌های نسبی محاسبه می‌گردد. اگر ماتریس مقایسه زوجی سازگار باشد، محاسبه وزن ساده بوده و از نرمالیزه کردن عناصر هر ستون به دست می‌آید. رویه انجام این تحقیق بر اساس مفهوم AHP، بر گام‌های اساسی زیر استوار بوده است.

جدول ۸ نتایج تحلیل وزن کدهای انتخابی را نشان می‌دهد که «هدف گذاری مؤثر» با وزن نسبی (۰/۱۰۰) در رتبه اول، «تعامل مؤثر و سازنده» با وزن نسبی (۰/۰۹۶) در رتبه دوم و «تقویت مهارت‌های اجتماعی» با وزن نسبی (۰/۰۹۵) در رتبه سوم اهمیت قرار دارند.

جدول ۸: ماتریس تلفیق شده (هندسی) مقایسات زوجی کدهای انتخابی

رتبه	وزن	کد انتخابی
۱	۰/۱۰۰	هدف گذاری مؤثر
۱۲	۰/۰۶۰	محتوای برنامه درسی
۱۱	۰/۰۶۶	ارزشیابی برنامه درسی
۱۰	۰/۰۷۴	اجرای برنامه درسی
۴	۰/۰۹۴	روش‌های یادگیری
۹	۰/۰۷۷	سیاست گذاری کلان
۵	۰/۰۹۳	عوامل سازمانی
۸	۰/۰۷۸	تفکر انتقادی
۳	۰/۰۹۵	تقویت مهارت‌های اجتماعی
۶	۰/۰۸۶	نقش معلم
۲	۰/۰۹۶	تعامل مؤثر و سازنده
۷	۰/۰۸۱	پرورش دانش و نگرش شهروندی
	۰/۰۸۷	نرخ سازگاری (<۰/۱)

نمودار راداری ۱: رتبه‌بندی کدهای انتخابی الگوی ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به بررسی مصاحبه‌ها، در نهایت مفاهیم استخراج‌شده شامل ۹۴ کد باز، ۲۸ کد محوری و ۱۲ کد انتخابی می‌باشد که تشکیل‌دهنده مدل ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی هستند. مقوله محوری شرایط علی مدل ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی که شامل کدهای انتخابی، هدف‌گذاری مؤثر و محتوای برنامه درسی می‌باشد. مقوله محوری عوامل زمینه‌ای ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی که شامل کدهای انتخابی، ارزشیابی برنامه درسی، اجرای برنامه درسی و روش‌های یادگیری می‌باشد. مقوله محوری شرایط مداخله‌گر مدل ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی که شامل کدهای انتخابی، سیاست‌گذاری کلان و عوامل سازمانی می‌باشد. مقوله محوری راهبردهای مدل ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی که شامل کدهای انتخابی، تفکر انتقادی، تقویت مهارت‌های اجتماعی و نقش معلم می‌باشد. مقوله محوری پیامدهای مدل ویژگی‌های برنامه درسی تربیت شهروندی در دوره دوم ابتدایی ورزش که شامل کدهای انتخابی، تعامل مؤثر و سازنده و پرورش دانش و نگرش شهروندی می‌باشد.

در تبیین و توجیه این سؤال می‌توان گفت در برنامه‌های درسی مدارس به مقوله تربیت شهروندی توجه کافی و جدی نشده و یا توجه کمتری شده است. باوجوداین نمی‌توان گفت که دانش‌آموزان با حقوق، مسئولیت‌ها و مهارت‌های شهروندی‌شان آشنا نمی‌شوند. همان‌گونه که ایوان ایلچ و دیگر

صاحب‌نظران تعلیم و تربیت تأکید دارد «دانش‌آموزان در مدرسه بسیار بیشتر از آنچه در درس‌ها به آن‌ها تعلیم داده می‌شود، یاد می‌گیرند» لذا، به نظر می‌رسد عوامل دیگری به‌طور گسترده‌تر، پایدارتر و نافذتر، در شکل‌گیری تجارب، انتقال افکار، نگرش‌ها، ارزش‌ها و اعمال و رفتار دانش‌آموزان عمل می‌نماید و بر کل فرآیند تعلیم و تربیت تأثیر می‌گذارد. تلاش مدارس باید در جهت تربیت شهروندی فعال باشد؛ اجتماعی سازی در بطن محتوا از طریق واگذاری وظایف به دانش‌آموزان برای به انجام رساندن آن، ترغیب به مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی و برقراری روابط دوستانه و تصمیم‌گیری در انتخاب مطلوب و همچنین صلاحیت برای انتخاب افراد مناسب در راستای روابط اجتماعی پایدار در ارائه مدل تربیت شهروندی دانش‌آموزان پیش‌بینی شده است. در راستای نتایج حاصل از این سؤال نتایج پژوهش ماهر و زاده و همکاران (۱۳۹۹) نشان داد که در کل محتوای کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی در بعد شناختی تربیت شهروندی بیشترین فراوانی به شاخص میهن‌پرستی و کمترین فراوانی به شاخص آشنایی با مردم‌سالاری در بعد عاطفی بیشترین فراوانی به شاخص مسئولیت‌پذیری و کمترین فراوانی به شاخص احترام به طبیعت و محترم شمردن سایر جانداران و در بعد رفتاری بیشترین فراوانی به شاخص توانایی حل مسئله و کمترین فراوانی به شاخص‌های طریقه صحیح بروز عواطف و شناخت تفاوت‌ها و شباهت‌ها مربوط است. مطالعه فتحی و سعادت‌مند (۱۳۹۴) بیان کرد ایفای نقش شهروندی مستلزم دانایی، آگاهی و کسب نگرش و مهارت‌های لازم برای حل مسأله‌آمیز مشکلات و چالش‌هایی است که فرد در زندگی اجتماعی خود با آن برخورد خواهد کرد و از مهم‌ترین بسترهای کسب چنین شایستگی‌هایی، نظام آموزش و پرورش هر جامعه است. مهم‌ترین یافته‌های پژوهش بیرمی‌پور و نیسی (۱۳۹۹) آن است که دو رویکرد اصلی در تربیت شهروندی وجود دارد. این دو رویکرد عبارت‌اند از: رویکرد پیشرفت‌گرا و رویکرد محافظه‌کار. با توجه به نکات و دلالت‌های مهم و مثبت رویکرد پیشرفت‌گرا توصیه شده است که در تدوین اهداف دوره‌ی دبستان رویکرد پیشرفت‌گرا تربیت شهروندی مورد توجه و تأکید بیشتر قرار گیرد. پژوهش گورکان و دوگانای (۲۰۲۰) نشان می‌دهد که عوامل تأثیرگذار بر توسعه شهروندی شامل عوامل محیطی مدارس دانش‌آموز محوری، معلم محوری و برنامه درسی است. عوامل برنامه درسی که بر تربیت شهروندی تأثیر مثبت می‌گذارد در موضوعاتی مانند مبانی فلسفی، طراحی برنامه درسی شفافیت برنامه درسی شهروندی به‌عنوان یک، هدف آموزش تفکر و تأثیر اجتماعی، گروه‌بندی شده است.

نتایج تحلیل وزن کدهای انتخابی را نشان می‌دهد که «هدف‌گذاری مؤثر» با وزن نسبی (۰/۱۰۰) در رتبه اول، «تعامل مؤثر و سازنده» با وزن نسبی (۰/۰۹۶) در رتبه دوم و «تقویت مهارت‌های اجتماعی» با وزن نسبی (۰/۰۹۵) در رتبه سوم اهمیت قرار دارند.

در تبیین و توجیه این سؤال می‌توان گفت اساساً غرض از تشکیل نظام‌های آموزشی در سراسر دنیا از آموزش ابتدایی تا آموزش عالی پاسخگویی به نیازهای جامعه است، در سال‌های اخیر به دلیل رشد فناوری ارتباطی، مهاجرت، افزایش تنوع فرهنگی و زبانی با توجه به تغییرات سریع در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مفهوم شهروندی و تربیت آن دچار تغییر شده است. این تحولات امروزه نظام‌های آموزشی را بر آن داشته تا جهت آماده کردن دانش‌آموزان برای زندگی در جهان معاصر نیازهای دانشی، نگرشی و مهارتی مؤثر را برای ارتباط در ابعاد ملی، محلی و بین‌المللی برآورده کند و برنامه‌هایی را برای

رسیدن با این هدف تدوین نمایند. نظام تربیتی بیش از هر چیز وظیفه آماده کردن نسل جدید را برای جامعه امروز بر عهده دارد و هدف آن نیز این است که افرادی را که می‌خواهند در جامعه زندگی کنند، با اصول، قواعد، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماع آشنا کند البته نه این‌که کاملاً خود را با آن منطبق کنند بلکه باید بتواند به شناخت جدیدی در فرهنگ خود برسند. پس انتظار عموم از آموزش و پرورش در مرحله اول، این است که دانش‌آموزان را به‌گونه‌ای تربیت نمایند که درست در جامعه زندگی کرده و کار مناسب و ارتباط خوبی با مردم داشته باشند و نیز بتوانند مناسبت‌های اجتماعی را درست سازمان‌دهی کنند، هنجارشکنی نکنند همان‌گونه در نتایج نیز مشخص شد لازمه این امر هدف‌گذاری مناسب آموزش و پرورش در زمینه تربیت شهروندی است. با توجه به برنامه‌های درسی دوره ابتدایی در فرایند آموزش و پرورش برنامه درسی به‌عنوان بخش جدانشدنی از کار تدریس و پرورش اندیشه یادگیرنده اهمیت دارد و تحقق اهداف تعلیم و تربیت را، برنامه درسی تدریس را امکان‌پذیر می‌سازد. در راستای نتایج حاصل از این سؤال نتایج پژوهش صحرانشین و هاشمی (۱۳۹۹) نشان می‌دهد که مسئولان تعلیم و تربیت باید با هدف‌گذاری مناسب و عزمی راسخ و با تدوین برنامه‌های آموزشی متنوع، تربیت شهروند مناسب را در صدر اقدامات و فعالیت‌های خود قرار دهند. در تحقیق خسروی و صمدی (۱۳۹۹) نتایج تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد در سند برنامه درسی از اصطلاح شهروند استفاده نشده است، اما محتوای سند بازتاب حقوق شهروندی است. در سند مطالعه شده از مؤلفه‌های حقوق شهروندی، ابعاد مدنی حقوق شهروندی دارای بیشترین ضریب اهمیت است. در تحقیق باباخانی (۱۴۰۱) یافته‌های تحقیق حاضر بیانگر این است که در محتوای کتب درسی به مؤلفه‌های تربیت شهروندی به‌طور یکسان توجه نشده است؛ و نظام آموزش و پرورش در تلاش است در قالب آموزش مستقیم و غیرمستقیم دانش‌آموزان را برای ورود به زندگی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، حقوقی و فرهنگی آماده نماید.

لزوم داشتن نگاهی وسیع‌تر نسبت به تربیت شهروندی و بسط و گسترش دادن این مبحث به تربیت شهروند مسئول و فعال و به‌تبع آن آماده‌سازی افراد جامعه برای زندگی در جامعه بومی، ملی و همچنین جهانی نیز بیشتر احساس می‌شود. لذا، سرمایه‌گذاری در طراحی برنامه‌های درسی تربیت شهروندی مطلوب و همچنین، اصلاح برنامه‌های درسی موجود در این راستا از اهمیت غیرقابل‌انکاری برخوردار است. فرایند تربیت شهروندی بستگی به مطالعات و ساختار فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و فنی یک جامعه به‌طور اخص و جامعه جهانی به‌طور اعم دارد. ویژگی‌های شهروند مطلوب آینده هر کشور، تنها در صورتی که اهمیت و نقش زمینه و بافت ادراک شود، به‌درستی قابل‌دسترسی است. ماهیت پیچیده و مجادله برانگیز مفهوم شهروندی و خصوصیات شهروند آینده به طیف وسیعی از تعابیر منجر شده است و این تعابیر بدان معنی است که روش‌های مختلفی وجود دارد که در آن می‌توان شهروندان آینده یک کشور را تربیت کرد. آموزش و پرورش در رسیدن به اهداف و آرمان‌هایش موفق خواهد بود که بتواند شهروندانی آگاه، مسئول و خلاق بپرورد و این امر میسر نیست مگر از طریق آموزش بهینه شهروندی و نیز ارتقاء فرهنگ شهروندی. بهتر است که این آموزش‌ها در برنامه‌های درسی مقاطع پایین‌تر تحصیلی به‌ویژه مقطع ابتدایی لحاظ شود و جزو اولویت‌های نظام آموزش و پرورش قرار گیرد

یکی از محدودیت‌های متداول در تحقیقاتی که مشارکت‌کنندگان آن مدیران و کارشناسان است، به‌ویژه پژوهش‌هایی که به روش کیفی انجام می‌شود، گرفتاری‌های شغلی این افراد و مشکلات مربوط به تنظیم زمان مصاحبه است. در این پژوهش نیز تغییر زمان انجام مصاحبه و هماهنگی مجدد آن‌ها بارها اتفاق افتاد و این امر، بر زمان‌بندی کار اثر نامطلوبی می‌گذارد. در پایان نیز پیشنهاد می‌شود: نسبت به نیازسنجی مناسب فعالیت‌های اجتماعی در راستای تربیت‌پذیری دانش‌آموزان در چارچوب شهروند خوب اقدام شود. سیاست‌گذاران و متصدیان برنامه‌ریزی درسی ابتدایی با جدیت بیشتری به‌ضرورت تربیت شهروند جهانی بنگرند؛ همچنین برنامه‌های منسجمی جهت توجه به این برنامه درسی تدارک دیده شود؛ از عناصر کشف‌شده این برنامه درسی در راستای توسعه آن استفاده بهینه‌ای به عمل آید؛ آموزش شهروندی مستلزم وجود برخی عوامل زمینه‌ای از جمله توسعه عدالت و سلامت اجتماعی است که این امر نشان می‌دهد که نیل به آموزش شهروندی و موفقیت در این زمینه مستلزم اهتمام ویژه دستگاه حکومتی در این خصوص است و فعالیت بخش خصوصی صرفاً بخشی از اهداف آموزش شهروندی در خصوص مهارت‌آموزی را محقق می‌سازد. از آنجاکه سیستم آموزش کشور ما به‌صورت متمرکز اداره می‌شود در چنین سیستمی تربیت شهروندی فعال تقریباً امکان‌پذیر نمی‌باشد، اگر آموزش و پرورش به سمت نیمه‌متمرکز حرکت کند و برنامه‌ریزی در این عرصه «آموزش و پرورش» از پایین به بالا در کشور انجام شود، رسیدن به شهروند فعال، منتقد و آگاه و مسئولیت‌پذیر و ... امکان‌پذیر خواهد بود. همچنین به محققین آینده پیشنهاد می‌شود با استفاده از سایر روش‌های کیفی مانند فراترکیب و تحلیل مضمون طراحی مدل پژوهش انجام شود.

منابع

- اسکندری، وحیده (۱۴۰۳). بررسی نقش دین اسلام بر تربیت شهروندی، *اکولوژی*. ۳(۶)، ۴۸۳-۴۹۴.
https://www.landscapeecologyjournals.ir/article_212157.html
- باباخانی، سجاد (۱۴۰۱). بررسی رویکردها و اهداف تربیت شهروندی در نظام آموزش و پرورش ایران، *دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*. ۵(۴۸)، ۴۰-۵۳.
<https://jonahs.ir/showpaper/6453395>
- بذرگر، رضوان، و شهریاری، اصغر (۱۳۹۹). نقش مدارس در تربیت شهروند فعال، *دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*. ۳(۲۴)، ۱۰۵-۱۱۷.
<https://jonahs.ir/showpaper/3863252>
- بیرمی پور، علی، و نیسی، آتنا (۱۳۹۹). تدوین اهداف برنامه درسی در دوره دبستان با تأکید بر تربیت شهروندی، *دومین کنفرانس ملی یافته‌های نوین یاددهی-یادگیری در دوره ابتدایی*، بندرعباس.
- خسروی، مهدیه، و صمدی، پروین (۱۳۹۹). شناسایی و رتبه بندی مولفه های تربیت شهروندی در سند برنامه درسی ملی، *اندیشه های نوین تربیتی*. ۱۶(۲)، ۱۲۱-۱۴۶.
<https://doi.org/10.22051/jontoe.2020.21189.2272>
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. (۱۳۹۰). تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- شریفی، مریم، و میرشاه جعفری، ابراهیم (۱۳۹۵). بررسی برنامه درسی تربیت اخلاقی در چند کشور جهان و کشور ایران. *دوفصلنامه معرفت اخلاق*. ۱۷(۱)، ۱۱۵-۱۳۱.
<https://marefateakhlagi.nashriyat.ir/node/200>
- صالحی، اکبر، محمدی پویا، فرامرز، و ترکاشوند، سینا (۱۳۹۸). ارائه الگوی برای تربیت شهروند تراز جامعه اسلامی بر اساس رهیافت های از رساله حقوق امام سجاد(ع). *تربیت اسلامی*. ۱۴(۳۰)، ۱۳۱-۱۵۴.
<https://doi.org/10.30471/EDU.2019.5014.1969>
- صحرانشین، ابراهیم، هاشمی، سیداحمد، قلتاش، عباس، و رنجبر، مختار (۱۳۹۹). تبیین مبانی تربیت سیاسی واجتماعی در اندیشه های دیوبندی و مطهری به منظور تدوین الگوی تربیت شهروندی برای آموزش و پرورش. *پژوهش در نظام های آموزشی*. ۱۴(ویژه نامه)، ۲۷۱-۲۹۱.
https://www.jiera.ir/article_109766.html
- فتحی، محمدرضا، و سعادت مند، زهره (۱۳۹۴). تربیت شهروندی در دانش آموزان ابتدایی. *اولین کنفرانس علمی پژوهشی راهکارهای توسعه و ترویج آموزش علوم در ایران*.
<https://civilica.com/doc/48276>
- گلشنی، مریم، مکی آل آقا، بدیع الزمان، و اعتماد اهری، علاء الدین (۱۳۹۹). طراحی الگوی برنامه درسی آموزش شهروندی برای دانش آموزان، *پژوهش در نظام های آموزشی*. ۱۴(۵۱)، ۳۹-۶۰.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23831324.1399.14.51.3.6>

ماهرزاده، طیبه، آشپز، فاطمه، بناهان قمی، مریم، و صمدی، پروین (۱۳۹۹). بررسی تحلیلی میزان توجه به ابعاد زیبایی شناسی تربیت شهروندی در کتاب های درسی دوره ی اول ابتدایی. پژوهش در برنامه ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی- برنامه ریزی درسی)، ۱۷(۳۹) (پیاپی ۶۶)، ۱۳۳-۱۴۷.

<https://doi.org/10.30486/JSRE.2020.1897055.1615>

مروتی، سهراب (۱۳۹۴). خاستگاه تربیتی مدارا در قرآن کریم و سیره معصومین (ع). آموزه های تربیتی در قرآن و حدیث، ۱(۲)، ۷۷-۹۵.

<https://doi.org/10.22034/IUED.2016.18116>

مصطفی، جمال الدین، ایزدی، مهشید، صمدی، معصومه، انصاریان، فهیمه، و رستمی بشمی، مجید (۱۴۰۱). ارائه الگوی برای تبیین شاخص های تربیت شهروندی اسلامی به روش سنتز پژوهی، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۳۰(۵۶)، ۲۱۷-۲۵۸.

https://journals.ihu.ac.ir/article_207686.html

نجفی، مینا، عابدی صدقیانی، امین، و معصومی نژاد، رضا (۱۴۰۱). بررسی ماهیت ابعاد تربیت شهروندی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی، مدیریت فرهنگی، ۱(۵۵)، ۲۳-۳۷.

<https://doi.org/10.30495/jcm.2022.64202.1564>

References

- Addae, D., Amponsah, S., & Kwabong, O. A. T. F. (2024). Global citizenship education curriculum through the lens of Indigenous knowledge systems: Perspectives from Ghana. *PROSPECTS*, 1-17. <https://doi.org/10.1007/s11125-023-09677-2>
- Alazmi, H. S. (2022). Leveraging international experts' perspectives to reframe citizenship in Social Studies Curriculum during the globalisation era: shifting to a global citizenship education. *Globalisation, Societies and Education*, 20(3), 291-309. <https://doi.org/10.1080/14767724.2021.1932434>
- Alenezi, N., & Alfaleh, M. (2024). Enhancing digital citizenship education in Saudi Arabian elementary schools: designing effective activities for curriculum integration. In *Frontiers in Education* (Vol. 9, p. 1494487). *Frontiers Media SA*. <https://doi.org/10.3389/educ.2024.1494487>
- Aydin, H., & Andrews, K. (2024). US and Mexican college students' perceptions of global citizenship education: a comparative case study. *Globalisation, societies and education*, 1-17. <https://doi.org/10.1080/14767724.2024.2307874>
- Babakhani, S. (2022). Investigating the approaches and goals of citizenship education in the Iranian education system, *Journal of New Achievements in Humanities Studies*. 5(48), 40-53. <https://jonahs.ir/showpaper/6453395>[In Persian]
- Bazrgar, R. Shahriari, A. (2019). The Role of Schools in Educating Active Citizens, *Monthly Magazine of New Achievements in Humanities Studies*, Volume 3, Issue 24, pp105-117. <https://civilica.com/doc/1352971>
- Beyramipour, A. Nisi, A. (2019). Developing curriculum goals in elementary school with an emphasis on citizenship education, *Second National Conference on New Findings in*

- Teaching-Learning in Elementary School, Bandar Abbas, <https://civilica.com/doc/1115691>
- Birmipour, A., & Nisi, A. (2019). Developing curriculum goals in primary school with an emphasis on citizenship education, *Second National Conference on New Findings in Teaching-Learning in Primary School*, Bandar Abbas. [In Persian]
- Bozargar, R., & Shahriari, A. (2019). The role of schools in educating active citizens, *New Achievements in Humanities Studies*, 3(24), 105-117. <https://jonahs.ir/showpaper/3863252> [In Persian]
- Brummer, E. C., Clycq, N., & Vanhoof, J. (2025). Challenges of teaching affective citizenship education: Spatial, relational, and affective dimensions of citizenship education and their connections with discomfort. *Teaching and Teacher Education*, 156, 104907. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2024.104907>
- Butcher, J. (2017). Citizenship, global citizenship and volunteer tourism: a critical analysis. *Tourism Recreation Research*. Available online at <https://doi.org/10.1080/02508281.2017.1295172>
- Dingili, R., & Lidundu, K. S. (2024). Transmission, transactional and reflection model: An approach to implementation of citizenship education in Kenya. *Journal of Moral Education*, 1-14. <https://doi.org/10.1080/03057240.2024.2301942>
- Eskandari, V. (2024). Investigating the role of Islam on citizenship education, *Ecology*, 3(6), 483-494. https://www.landscapeecologyjournals.ir/article_212157.html [In Persian]
- Fathi, M. R., & Saadatmand, Z. (2015). Citizenship Education in Elementary School Students. *The First Scientific Research Conference on Strategies for Developing and Promoting Science Education in Iran*. <https://civilica.com/doc/48276> [In Persian]
- Fensham, P. J. (2022). The future curriculum for school science: What can be learnt from the past?. *Research in science education*, 1(52), 81-102. <https://doi.org/10.1007/s11165-022-10090-6>
- Geiger, V., Gal, I., & Graven, M. (2023). The connections between citizenship education and mathematics education. *ZDM—Mathematics education*, 55(5), 923-940. <https://doi.org/10.1007/s11858-023-01521-3>
- Geurts, E. M., Reijs, R. P., Leenders, H. H., Jansen, M. W., & Hoebe, C. J. (2025). Promoting student voice by involving vocational education students and staff in citizenship education development: a participatory action research study. *Journal of Educational Change*, 1-19. <https://doi.org/10.1007/s10833-024-09523-y>
- Golshani, M., Makki Al-Agha, B., & Etemad-Ahri, A. (2010). Designing a Citizenship Education Curriculum Model for Students, *Research in Educational Systems*, 14(51), 39-60. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23831324.1399.14.51.3.6> [In Persian]
- Gurkan, B. & Doganay, A. (2020). Factors Affecting Citizenship Education According to Perceptions and Experiences of Secondary-School Teachers. *Turkish Journal of Education*. <https://doi.org/10.19128/turje.592720>

- Hanafiah, H., Kushariyadi, K., Wakhudin, W., Rukiyanto, B. A., Wardani, I. U., & Ahmad, A. (2024). Character Education's Impact On Student Personality: Curriculum And School Practices Review. *At-Ta'dib*, 19(1), 51-69. <https://doi.org/10.21111/attadib.v19i1.12047>
- Holsti, O.R. (1969). *Content analysis for the social sciences and humanities*, Reading, MA: Addison-Wesley.
- Khosravi, M., & Samadi, P. (2010). Identifying and ranking citizenship education components in the national curriculum document, *Modern Educational Thoughts*. 16(2), 121-146. <https://doi.org/10.22051/jontoe.2020.21189.2272> [In Persian]
- Mahruzadeh, T., Ishaf, F., Banahan Qomi, M., & Samadi, P. (2010). Analytical study of the level of attention to the aesthetic dimensions of citizenship education in the textbooks of the first grade of elementary school. *Research in Curriculum Planning (Knowledge and Research in Educational Sciences-Curriculum Planning)*, 17(39 (66th Consecutive)), 133-147. <https://doi.org/10.30486/JSRE.2020.1897055.1615> [In Persian]
- Maruti, S. (2015). The Educational Origin of Tolerance in the Holy Quran and the Life of the Infallibles (PBUH). *Educational Teachings in the Quran and Hadith*, 1(2), 77-95. <https://doi.org/10.22034/IUED.2016.18116> [In Persian]
- Mostafa, J., Izadi, M., Samadi, M., Ansarian, F., & Rostami Bashmani, M. (2016). Presenting a model for explaining the indicators of Islamic citizenship education through the method of synthesis research, *Research on Islamic Education Issues*. 30(56), 217-258. https://journals.ihu.ac.ir/article_207686.html [In Persian]
- Najafi, M., Abedi Sedqiani, A., & Masoumi Nejad, R. (2014). Investigating the nature of citizenship education dimensions in the primary school social studies curriculum, *Cultural Management*. 1(55), 23 -37. <https://doi.org/10.30495/jcm.2022.64202.1564> [In Persian]
- Nurdin, A., Haris, A., Zainab, N., & Yahaya, M. Z. (2024). Developing the Islamic religious education curriculum in inclusive schools or madrasah and its implementation: A systematic literature review. *Jurnal Pendidikan Agama Islam*, 21(1), 94-110. <https://doi.org/10.14421/jpai.v21i1.6907>
- Pais, A., Costa, M. (2017). An ideology critique of global citizenship Education. *Critical Studies in Education*. <https://doi.org/10.1080/17508487.2017.1318772>
- Papakitsos, E. C. (2016). The Application of Systems Methodology to Curriculum Development in Higher Education. *Higher Education Research*, 1(1), 1-9. <https://doi.org/10.11648/J.HER.20160101.11>
- Reichert, F. & Torney- Purta, J. (2019). A cross-national comparison of teachers' beliefs about the aims of civic education in 12 countries: A person-centered analysis. *Teaching and Teacher Education*, 77, 112-125. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2018.09.005>
- Sahranishin, E., Hashemi, S. A., Qoltash, A., & Ranjbar, M. (2019). Explaining the foundations of political and social education in Dewey and Motahari's thoughts in order to develop a model of citizenship education for education. *Research in educational*

- systems. 14(Special Letter), 271-291. https://www.jiera.ir/article_109766.html[In Persian]
- Salehi, A., Mohammadi Pouya, F., &Torkashvand, S.(2019). Presenting a model for educating citizens of the Islamic society based on approaches from the treatise on the rights of Imam Sajjad (AS). *Tarbiat Eslami*, 14(30), 131-154. <https://doi.org/10.30471/EDU.2019.5014.1969>[In Persian]
- Saperstein, E. (2023). Post-pandemic citizenship: The next phase of global citizenship education. *Prospects*, 53(3), 203-217. <https://doi.org/10.1007/s11125-021-09594-2>
- Sharifi, M., &Mirshah J.(2016). A study of moral education curriculum in several countries around the world and Iran. *Bi-Quarterly Journal of Moral Knowledge*, 7(1), 115-131. <https://marefateakhlagi.nashriyat.ir/node/200>[In Persian]
- Witraguna, K. Y., Setiawati, G. A. D., Wahyuni, N. N. T., Jaya, I. K. M. A., & Mediani, N. K. A. A. (2024). Learning in the Merdeka Curriculum: Elementary School Teachers' Understanding of Differentiated Learning. *International Journal of Elementary Education*, 8(1), 47-56. <https://doi.org/10.23887/ijee.v8i1.69779>

